

PTAKI

POLSKI

KOMPLETNA LISTA
450 STWIERDZONYCH
GATUNKÓW

Tekst:
Dominik Marchowski

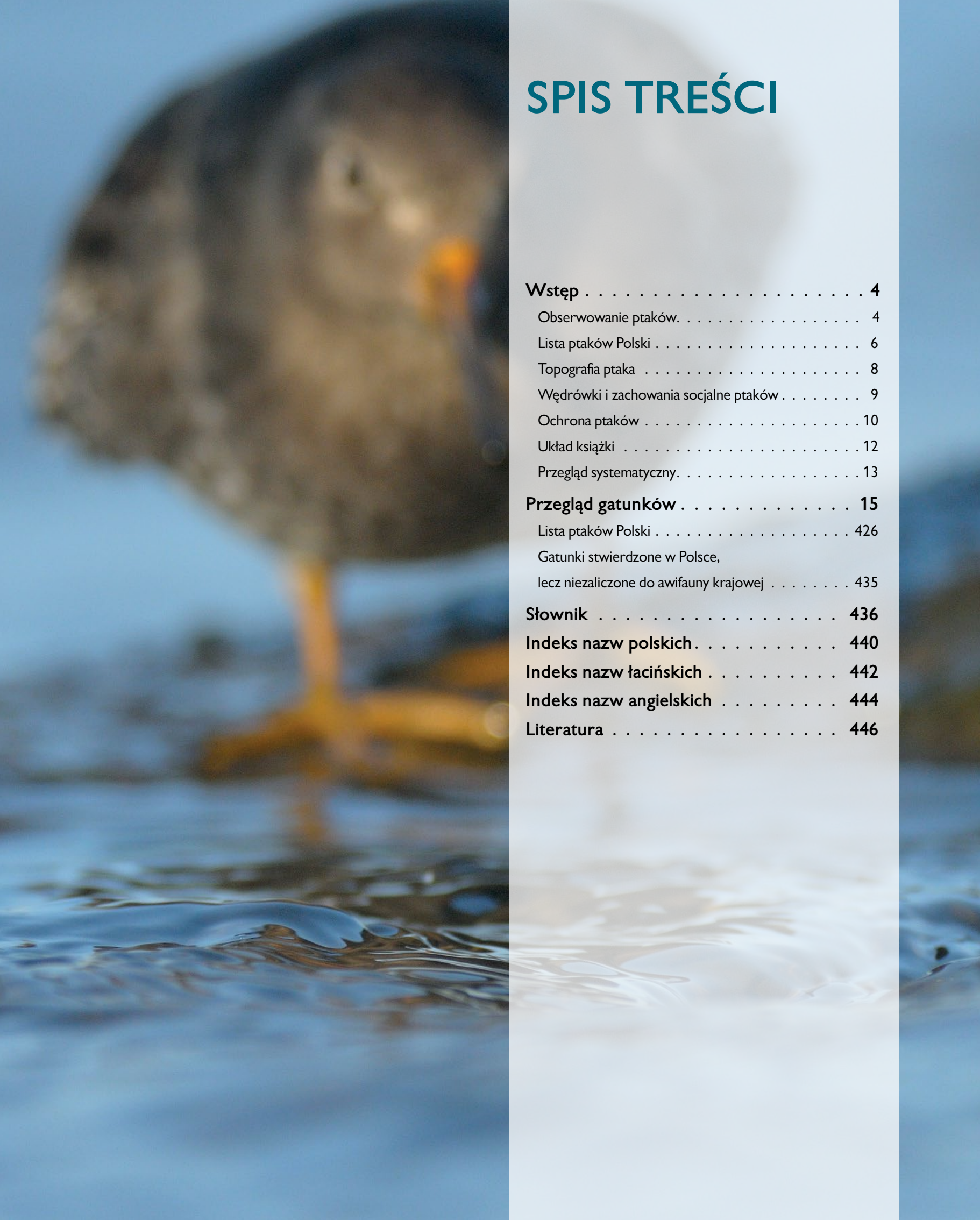
Fotografie:
Miłosz Kowalewski
Zbigniew Kajzer
Michał Piekarski
Marcin Sołowiej

PTAKI POLSKI

KOMPLETNA LISTA
450 STWIERDZONYCH
GATUNKÓW

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
Obserwowanie ptaków.	4
Lista ptaków Polski	6
Topografia ptaka	8
Wędrowki i zachowania socjalne ptaków	9
Ochrona ptaków	10
Układ książki	12
Przegląd systematyczny.	13
Przegląd gatunków	15
Lista ptaków Polski	426
Gatunki stwierdzone w Polsce, lecz niezaliczone do awifauny krajowej	435
Słownik	436
Indeks nazw polskich.	440
Indeks nazw łacińskich	442
Indeks nazw angielskich	444
Literatura	446

WSTĘP

OBSERWOWANIE PTAKÓW

Tradycja hobbyistycznego obserwowania ptaków wywodzi się z Anglii, a osobę, która się tym zajmuje, określa się mianem *birdwatcher*. Liczbę *birdwatcherów* szacuje się obecnie na około 4 miliony osób. Moda na tę formę spędzania wolnego czasu trafiła również do Polski, zaproponowano nawet wprowadzenie jednowyrazowej polskojęzycznej nazwy określającej obserwatora ptaków – ptasiarz. Liczba osób zainteresowanych obserwowaniem ptaków ciągle rośnie, a skala tego zjawiska obrazuje, jak interesującym zajęciem może być poznawanie zachowań i zwyczajów naszych skrzydlatych sąsiadów.

Wielu ptasiarzy stawia sobie za cel zaobserwowanie jak największej liczby gatunków. Najwięksi zapaleńcy tworzą swoje życiowe listy, które w Europie klasyfikuje się najczęściej na trzy kategorie: lista ptaków widzianych w kraju, lista ptaków widzianych w Palearktyce Zachodniej i lista światowa. Dla niektórych ptasiarzy odhaczanie kolejnych gatunków staje się obsesją – bacznie śledzą informacje, kto i gdzie zaobserwował ptaka, którego jeszcze nie widzieli, by czym prędzej pojechać i odznaczyć nowy gatunek na swojej liście. W skrajnych przypadkach ptasiarze

z Wielkiej Brytanii czy Holandii, gdy dowiedzą się o pojawieniu się jakiegoś unikatku na drugim końcu Europy, porzucają wszystkie bieżące zajęcia, by jak najszybciej udać się w tamto miejsce i zobaczyć ptaka. Na określenie tego zjawiska stworzono nawet angielskie określenie *twit-ching*, a osoba, która w ten sposób działa, to *twitcher*. Rekordziści zaobserwowali na terenie Polski nawet 335, a w Palearktyce Zachodniej nawet 800 gatunków. Skalę tego zjawiska społecznego dobrze obrazuje komedia *Wielki rok* (tytuł oryginału: *The Big Year*) z 2011 roku, ze Steve'em Martinem, Jackiem Blackiem i Owenem Wilsonem w rolach głównych. Film ukazuje rywalizację trzech najlepszych ptasiarzy w Stanach Zjednoczonych. Rozgrywka polega na zaobserwowaniu jak największej liczby gatunków na terenie kraju w ciągu roku. Ta pozornie błaża i lekka komedia unaocznia, jak dużym uzależnieniem staje się dla niektórych obserwatorów „zaliczanie” kolejnych gatunków. Obsesyjna chęć bycia najlepszym i niezdrowa rywalizacja wpływają bowiem negatywnie na relacje rodzinne bohaterów filmu.

Spośród 451 gatunków ptaków odnotowanych w Polsce, regularnie można

obserwować około 250 taksonów. Tak duża dysproporcja pomiędzy liczbą gatunków ogólnie stwierdzonych a tych występujących regularnie wynika z dużej mobilności tej grupy zwierząt. Co roku do Polski przylatują bardzo rzadkie taksony z różnych stron świata. Niektóre gatunki zdarzają się każdego roku w liczbie kilku lub kilkunastu osobników, jak np. mewa trójpalczata, bernikla rdzawoszyja lub biegus morski, inne zalatują tylko wyjątkowo, jak np. mewa różowa lub cyranka modroskrzydła. Jest również grupa gatunków widzianych tylko raz, np. białorytka saharyjska lub trznadel złotobrewy. Przyczyny pojawiania się ptaków poza arealem występowania są różne, najczęściej wiążą się z anomaliami pogodowymi lub pomyleniem kursu podczas migracji.

Oprócz głównego zadania tej publikacji, jakim jest przedstawienie i zilustrowanie wszystkich gatunków ptaków w Polsce, jej celem jest również zachęcenie do czynnego spędzania czasu na obserwacji ptaków tych wszystkich, którzy dotąd się tym nie zajmowali. Nie trzeba od razu zostawać *twitcherem* – wystarczy poprzestać na obserwacji ptaków w swoim ogrodzie lub najbliższym sąsiedztwie domu. Ptaki są najlepiej zauważalną częścią natury, są wszędzie, widoczne z kuchni, z okna w biurze, z samochodu na autostradzie. Warto odnaleźć radość w obserwacji zachowań ptaków w najbliższym otoczeniu, na przykład przy karmniku lub podczas toków.

Od czego zacząć?

Przygoda z obserwowaniem ptaków rozpoczyna się zwykle tak samo – zwracamy uwagę na nieznanego ptaka i, kierując się ciekawością, dowiadujemy się, co to za gatunek. Tego typu działanie jest fachowo nazywane identyfikacją lub też oznaczaniem gatunku. By prawidłowo zidentyfikować gatunek, trzeba znać jego cechy diagnostyczne, czyli zestaw kilku charakterystycznych właściwości ptaka, na podstawie których można przyporządkować go do konkretnego gatunku. Przykładowo, cechy diagnostyczne dorosłego łabędzia niemeego to pomarańczowoczerwony dziób z czarną narosłą oraz białe upierzenie. Do amatorskiej obserwacji ptaków w terenie nie trzeba kupować skomplikowanego i kosztownego sprzętu. Potrzebne jednak będą

lornetka oraz przewodnik do rozpoznawania ptaków, np. taki jak niniejsza książka.

Etyka obserwowania ptaków

Podczas obserwacji ptaków bezpieczeństwo zwierząt powinno być zawsze najważniejsze i niech pozostaje podstawową zasadą podczas wypraw terenowych. Próby zbyt bliskiego podchodzenia do gniazda, by zobaczyć jaja lub pisklęta, mogą być zgubne dla ptaków, gdyż w ten sposób można wskazać drogę drapieżnikom. Zbyt długa obecność człowieka przy gnieździe może spowodować jego opuszczenie przez ptaki dorosłe. Wyrośnięte, ale jeszcze Nielotne młode mogą wyskakiwać z gniazda, narażając się na obrażenia lub ataki drapieżników. Warto więc dla dobra ptaków powstrzymać ciekawość i obchodzić z daleka miejsca, gdzie gniazdują.

Nie zawsze można jednak uniknąć płoszenia zwierząt – czasem przypadkowo natrafia się np. na kolonię lęgową brzegówek na skarpie, gniazdo czajki lub skowronka na polu. Nie należy wtedy zbliżać się do gniazda, by zobaczyć jaja lub pisklęta, ani podnosić ich z gniazda. Najlepiej jak najszybciej oddalić się od gniazda lub kolonii, nie wywołując niepotrzebnej paniki wśród ptaków. Można udokumentować obserwację fotografią, a informację o niej zapisać w notatniku.

Zasady etyki dotyczą również fotografowania ptaków – niedopuszczalne jest długotrwałe wyczekiwanie przy gnieździe na powrót ptaków dorosłych w celu zrobienia dobrego zdjęcia. Wiąże się to ze zwiększeniem ryzyka utraty lęgu, a tym samym przyczynia się do spadku liczebności lokalnej populacji.

Sprzęt optyczny

Podstawowym sprzętem optycznym podczas obserwacji ptaków jest lornetka. Najtańsze kosztują kilkadziesiąt złotych, a całkiem dobre modele można już nabyć za 250–500 złotych. Za wysokiej klasy lornetkę, jakich używają profesjonaliści, trzeba zapłacić około 1500 złotych, natomiast najdroższe egzemplarze kosztują nawet 10 tysięcy złotych.

Najlepiej wybrać małą i lekką lornetkę, by nie utrudniała przemieszczania się w terenie. Najczęściej używa się kompaktowych lornetek dachowo-pryzmatowych

■ Mewa różowa, gatunek wyjątkowo pojawiający się w Polsce

■ Luneta jest bardzo przydatnym sprzętem optycznym podczas obserwowania ptaków, ponieważ zapewnia stabilny obraz i możliwość dostrzeżenia detali upierzenia

o wymiarach około 15 x 12 centymetrów i wadze około 800 gramów. Optymalne powiększenie takiej lornetki to 10 x, a średnica obiektywu 40–50 milimetrów. Takie parametry sprawiają, że lornetki można używać wszędzie. Większe powiększenie ogranicza pole widzenia, a co za tym idzie, istnieje mniejsze prawdopodobieństwo zauważenia ptaka w lesie. Przy mniejszym powiększeniu pojawiają się z kolei trudności z dostrzeżeniem cech diagnostycznych u ptaków obserwowanych w otwartej przestrzeni. Im większe powiększenie i mniejsza średnica obiektywu, tym mniejsze pole widzenia i mniejsza jasność obrazu, i odwrotnie – im mniejsze powiększenie i większa średnica obiektywu, tym większe pole widzenia i większa jasność obrazu.

Luneta nie jest sprzętem bezwzględnie koniecznym, ale komfort obserwacji sprawia, że wielu ptasiarzy decyduje się na jej zakup. Luneta to również atrybut etycznego ptasiarza, przez nią można bowiem bez specjalnego płoszenia ptaków obserwować je w naturalnym środowisku, przy czym detale upierzenia są kilkukrotnie lepiej widoczne niż przez lornetkę. Tego typu sprzęt przydaje się przede wszystkim na terenach otwartych – polach albo dużych zbiornikach wodnych. Daje na przykład możliwość obserwowania stada gęsi żerujących na polu albo dostrzeżenia nura lub alki podczas obserwacji morskich. Zwykle lunety mają zmienne powiększenie z tzw. zoomem od 20 x do 60 x, a średnica obiektywu waha się od około 60 do 90 milimetrów. W przypadku użycia lunety konieczny jest statyw, najlepiej solidny – im

cięższy statyw, tym obraz w lunecie jest bardziej stabilny. Przy wyborze statywu należy jednak brać pod uwagę również to, że sprzęt będzie zabierany w teren, nie może więc być zbyt duży i ciężki.

Notatnik ornitologiczny

Praktycznym i pożytecznym zwyczajem jest prowadzenie notatek ornitologicznych. Najłatwiej rejestrować i archiwizować dane ornitologiczne przez zapisywanie ich w notatniku. Można wykonywać to w następujący sposób: na górze strony zapisuje się datę oraz miejsce, można zanotować również warunki pogodowe, np. wiatr słaby zachodni, zachmurzenie 50%, temperatura 12°C. Następnie notuje się po kolei wszystkie gatunki, które zostały zaobserwowane oraz ich liczebność (w przypadku kilkukrotnej obserwacji tego samego gatunku można odnotować go w następujący sposób: śmieszka 1, 3, 4, 1 itd., a pod koniec wyprawy zsumować liczebność). W przypadku obserwacji ptaka trudnego do rozpoznania można załączyć jego opis, zdjęcie dokumentacyjne lub wykonać rysunek. Na takim schematycznym rysunku często łatwiej zobrazować dostrzeżone charakterystyczne szczegóły niż w precyzyjnym opisie.

Większość ptasiarzy prowadzi notatnik na własne potrzeby, by pamiętać, jakie gatunki i gdzie widzieli. Notatki mogą jednak stać się również użytecznym wkładem w ornitologiczną wiedzę o regionie, w którym są prowadzone obserwacje. Warto zarejestrować się w jednej z kartotek ornitologicznych, by zamieszczać w niej niektóre obserwacje z własnego notatnika.

Dostępne źródła informacji

Przewodniki to obok lornetki podstawowe narzędzia służące do identyfikacji ptaków. Powstało wiele publikacji ornitologicznych, reprezentujących różny poziom merytoryczny. Można wyróżnić dwa typy przewodników: przewodniki ze zdjęciami oraz z rysunkami. Jedne i drugie mają swoje zalety, dlatego poleca się nabycie obu typów. Zdjęcia ptaków pokazują poszczególne gatunki w swobodnych pozach i w naturalnym środowisku, dlatego dla początkujących ptasiarzy takie publikacje mogą być najbardziej pomocne. Na podstawie zdjęć łatwo rozpoznać charakterystyczne ptaki, takie jak dudek, sójka lub ohar. Dla obserwatorów bardziej zaawansowanych niezbędny będzie również przewodnik z dokładnymi rysunkami ptaków, gdzie w jednakowych pozach przedstawione są gatunki bardzo do siebie podobne, które można odróżnić tylko na podstawie drobnych detali. Przykładami grup ptaków trudnych do odróżnienia są świergotki, świstunki, wydryki i niektóre gatunki mew.

Ważnym źródłem informacji o ptakach są ich głosy. Często niemal identyczne z wyglądu gatunki bardzo łatwo rozpoznaje się na podstawie śpiewu – przykładem mogą być piecuszek i pierwiosnek albo sikora uboga i czarnogłówka. Na płytach CD lub w Internecie dostępne są nagrania głosów wszystkich ptaków, które można obserwować w Polsce. Umiejętność identyfikacji ptaka po dźwiękach, jakie wydaje, jest szczególnie przydatna w przypadku rozpoznawania ptaków skrytych i nocnych, takich jak sowy, wodnik lub derkacz.

W środowisku leśnym nawet w ciągu dnia w sezonie lęgowym wytrawny ornitolog rozpoznaje większość gatunków ptaków tylko po głosie. Przydatnym narzędziem w terenie jest dyktafon z odpowiednio czułym mikrofonem, na który można nagrać nieznaną głos ptaka, by potem porównać samodzielnie z innymi nagraniami lub zaczerpnąć pomocy eksperta.

Informacji na temat ptaków oraz osób zajmujących się ich badaniem i ochroną można również szukać na stronach internetowych. Każdy region Polski ma przynajmniej jedną pozarządową organizację zajmującą się ochroną lub badaniem ptaków. Na Pomorzu Zachodnim jest to Zachodniopomorskie Towarzystwo Przyrodnicze, na Pomorzu Gdańskim Grupa Badawcza Ptaków Wodnych KULING i Stowarzyszenie Obserwatorów Ptaków Wędrownych DRAPOLICZ, w południowo-wschodniej Polsce Lubelskie Towarzystwo Ornitologiczne i Mazowiecko-Świętokrzyskie Towarzystwo Ornitologiczne. Istnieją również organizacje, które obszarem działania obejmują całą Polskę, jak Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków. Wystarczy zerknąć na ich strony internetowe, by zorientować się, jaki jest profil ich działalności, nawiązać z nimi kontakt lub przyłączyć się do organizowanych przez nie akcji ornitologicznych.

Także ornitolodzy amatorzy, którzy nabyli już pewną wiedzę na temat ptaków, mogą stać się źródłem cennych informacji dla ośrodków zajmujących się badaniem ptaków. W niektórych regionach powstały kartoteki ornitologiczne służące do zbierania informacji o ptakach

danego regionu. Przykładem takiego regionalnego systemu gromadzenia danych o wybranych gatunkach ptaków jest Pomorska Kartoteka Ornitologiczna. System dysponuje stroną internetową, na której po zarejestrowaniu można wprowadzać do bazy interesujące obserwacje z okolicy. Takie dane są później wykorzystywane do publikacji monograficznych, czyli obszernych opracowań książkowych opisujących rozmieszczenie i liczebność

wszystkich gatunków ptaków na dużym obszarze, w tym przypadku na Pomorzu. Istnieją również systemy zbierające dane dla obszaru całego kraju, są to np. Polska Kartoteka Przyrodnicza i Awibaza.

Ważną gałęzią ornitologii są obserwacje ptaków rzadkich, choć takie stwierdzenia nie zdarzają się często. Instytucją, która w Polsce zajmuje się gromadzeniem danych i weryfikacją obserwacji gatunków rzadkich jest Komisja Faunistyczna

Polskiego Towarzystwa Zoologicznego. Komisja jest członkiem Asocjacji Europejskich Komisji Rzadkości (*Association of European Records and Rarities Committees* – AERC) i utrzymuje stały kontakt z zagranicznymi rzeczoznawcami. Każdą niepewną obserwację warto więc skonsultować z kimś bardziej doświadczonym. Gdy zaobserwowany ptak okaże się gatunkiem, którego pojawienie lub gniazdowanie interesują Komisję Faunistyczną, należy wypełnić

specjalny formularz i przesłać, najlepiej wraz z dokumentacją fotograficzną lub fonograficzną. Listę rzadkich gatunków, o których zbiera się informacje, można znaleźć na stronach Komisji. Oprócz tego istnieje bardziej rozbudowany portal, prowadzony przez część członków Komisji – clanga.com, w którym na bieżąco są zamieszczane informacje oraz zdjęcia i nagrania głosów ptaków zaliczanych do gatunków rzadkich.

LISTA PTAKÓW POLSKI

Według stanu na dzień 15 czerwca 2015 roku w Polsce odnotowano 451 gatunków ptaków, do których zaliczono zarówno ptaki lęgowe, przelotne, zalatujące sporadycznie, a także stwierdzone tylko jeden raz. Gatunki uwzględnione na liście ptaków krajowych to zarówno te współcześnie obserwowane w stanie dzikim, gatunki występujące w Polsce dawniej (mające tzw. status dawny), jak i gatunki introdukowane przez człowieka, które utworzyły samodzielnie utrzymujące się populacje. Klasyfikacją ptaków i zaliczaniem ich do awifauny krajowej zajmuje się Komisja Faunistyczna Polskiego Towarzystwa Zoologicznego (w skrócie: KF PTZool), która jest najbardziej

wiarygodnym źródłem informacji na temat liczby gatunków ptaków w Polsce oraz ich statusu. Członkowie KF PTZool zbierają również dane dotyczące ptaków niekwalifikowanych jako gatunki krajowe, czyli takich, które uciekły z niewoli i nie utworzyły samodzielnych populacji. Niniejsza publikacja to ilustrowana fotografiami lista wszystkich do tej pory stwierdzonych w kraju gatunków ptaków. Na końcu książki załączono dodatkowo tabelę z gatunkami stwierdzonymi w Polsce i zaakceptowanymi przez KF PTZool. Jest to lista gatunków (tzw. *checklist*) w formie tabeli z możliwością zaznaczenia tych widzianych przez danego obserwatora. Na końcu znajduje się również lista

gatunków stwierdzonych w Polsce, ale niezakwalifikowanych jako ptaki krajowe według kryteriów KF PTZool.

Definicja gatunku

Gatunek jest podstawową jednostką taksonomiczną, jednak ze względu na burzliwie rozwijającą się wiedzę na temat pokrewieństwa poszczególnych taksonów jego definicja nie jest tak oczywista. Gatunki łączą się w wyższe pozycje w układzie hierarchicznym – rodzaje, te z kolei w rodziny, które łączą się w rzędy itd. Jednostkami niższymi niż gatunek są podgatunki – jeśli występują w obrębie gatunku, można mówić o gatunku *politypowym*, a gdy w obrębie gatunku nie wyodrębniono

podgatunków – o gatunku *monotypowym*. Podgatunki mogą mieć jeszcze różne niższe hierarchicznie odmiany i formy.

Podczas obserwacji ptaków najczęściej łatwo zaklasyfikować danego osobnika do odpowiedniego gatunku dzięki specyficznym cechom identyfikacyjnym. W kwestii teoretycznej zdefiniowanie gatunku nie jest jednak wcale takie proste. Według najbardziej uproszczonej teorii gatunkiem nazywa się zbiór osobników mających podobne cechy, swobodnie krzyżujących się i wydających płodne potomstwo. Jest to jednak bardzo nieściśła definicja, zawiera bowiem liczne wyjątki, przez które często powstają trudności z zakwalifikowaniem lub wykluczeniem danego osobnika

■ Po lewej: myszołów *Buteo buteo*, po prawej: pustułka *Falco tinnunculus*. Do niedawna oba gatunki zbliżone do siebie wyglądem znajdowały się w jednym rzędzie – *Accipitriformes*, obecnie, po analizie genetycznej, należą do odległych od siebie rzędów: *Accipitriformes* i *Falconiformes*.

■ Po lewej: batalion *Calidris pugnax*, po prawej: biegus malutki *Calidris minuta*. Do niedawna oba gatunki należały do różnych rodzajów, batalion do rodzaju *Philomachus*, a biegus malutki do rodzaju *Calidris*, obecnie, po przeprowadzeniu badań genetycznych, oba gatunki mimo wyraźnych różnic w wyglądzie należą do jednego rodzaju *Calidris*.

z konkretnego gatunku ze względu na zmienność cech populacji. Nowsza definicja opublikowana przez profesora Ernsta Mayra w 1982 roku wskazuje, że gatunek to wspólnota rozrodcza populacji, izolowana rozrodczo od innych wspólnot i zajmująca określoną niszę ekologiczną. Podejście Mayra zakłada więc, że poszczególne osobniki z blisko spokrewnionych wspólnot uznanych za osobne gatunki mogą się krzyżować, tworząc potencjalnie płodne potomstwo, co rzeczywiście w przyrodzie się zdarza. Nie jest to wciąż jednak definicja doskonała, gdyż dopuszcza różne jej interpretacje przez naukowców, czego wynikiem są różniące się między sobą listy gatunków i zróżnicowane nazewnictwo. Różnice te, choć często są polem zacieklej debaty naukowych, nie są znaczące i dla przeciętnego obserwatora przyrody pozostają bez większego znaczenia. W niniejszej publikacji za źródło systematyki ptaków krajowych przyjęto listę zaproponowaną przez profesora Tadeusza Stawarczyka, przewodniczącego sekcji ornitologicznej KF PTZool.

Systematyka

Ostatnie lata obfitują w znaczące zmiany systematyki ptaków na świecie. Tradycyjna taksonomia, której źródła sięgają poglądów głoszonych przez Arystotelesa, opierała się głównie na podobieństwach w fenotypie ptaków, co w bardzo ogólnym ujęciu jest zbieżne również z rzeczywistym pokrewieństwem gatunków.

Biorąc za przykład dwa gatunki: myszółowa i myszółowa włochatego, na podstawie ich cech zewnętrznych można stwierdzić, że są to gatunki blisko ze sobą spokrewnione – należą do tego samego rzędu: szponiaste *Accipitriformes*, rodziny – jastrzębiowate *Accipitridae*, a nawet do tego samego rodzaju – *Buteo*. Zarówno w tradycyjnej, jak i najnowszej taksonomii nic się nie zmieniło.

Dzięki coraz doskonalszym analizom genetycznym możliwe jest dowiedzenie faktycznego pokrewieństwa, co czasem bywa zaskakujące – okazuje się bowiem, że gatunki o zbliżonym do siebie fenotypie (cechach zewnętrznych) są bardzo od siebie oddalone genetycznie, co oznacza, że wyewoluowały z odległych od siebie taksonów. Zjawisko podobieństwa zewnętrznego gatunków niespokrewnionych ze sobą nazywa się *konwergencją*. W takim przypadku ewolucja przebiegała w dwóch odległych od siebie rejonach świata, jednak gatunki zajmowały zbliżone nisze ekologiczne. Dzięki temu przystosowywały się do podobnych warunków, czego efektem było wykształcenie dwóch taksonów podobnych do siebie z wyglądu, ale ze sobą niespokrewnionych. Tego typu zjawisko występuje w przypadku myszółowa i pustułka – dwóch powszechnych drapieżników. Tak jak pomiędzy myszółowami, między tymi gatunkami można dopatrzeć się podobieństw morfologicznych (np. zakrzywiony dziób, szpony) i według tych cech przypisać je do grupy gatunków blisko ze

sobą spokrewnionych. W dotychczasowej taksonomii pustułka i myszółowa zaliczono do rzędu szponiastych *Accipitriformes*. Jednak najnowsze badania dowiodły, że sokoły, do których zalicza się pustułka, są bardzo odległe genetycznie od reszty szponiastych. Grupa ta wywodzi się z tzw. *australijskiej radiacji ptaków lądowych*, co oznacza, że współcześnie żyjące sokoły, papugi oraz wszystkie ptaki wróblowe ewoluowały w odosobnieniu i są ze sobą dość blisko spokrewnione. Natomiast reszta szponiastych ewoluowała w obejmującej dużą grupę współcześnie żyjących ptaków *afrykańskiej radiacji ptaków lądowych*, do której również należą między innymi sowy i dzięcioły. Pustułka jest więc bliżej spokrewniona z wróblem niż z myszółowem, a myszółów jest bliżej spokrewniony np. z dzięciołem dużym niż z pustulką.

Z drugiej strony gatunki różniące się wyglądem kwalifikowane były do osobnych grup systematycznych, a po analizie genomu okazało się, że są bardzo blisko ze sobą spokrewnione. Tak jest na przykład w przypadku dwóch różniących się wyglądem ptaków: bataliona i biegusa malutkiego, dawniej kwalifikowanych do dwóch oddzielnych rodzajów *Philomachus* i *Calidris*. Ze względu na pokrewieństwo genetyczne gatunki te zostały obecnie zaklasyfikowane do jednej grupy – *Calidris*.

Z uwagi na zdolność ptaków do lotu i dużą mobilność poszczególne gatunki mogą łatwo zasiedlać obszary Ziemi odległe od miejsc, w których ewoluowały. Utrudnia

to prace systematykom, gdyż gatunki, które wyewoluowały w różnych miejscach świata są obecnie rozprzestrzenione na całym globie. Uniemożliwia to wykorzystywanie stosowanej na przykład u ssaków porządku dotyczącej pokrewieństwa, jaką jest miejsce występowania gatunków. Badania genetyczne weryfikują dotychczasowe fenotypowe przypisywanie poszczególnych taksonów do gatunków lub podgatunków, niektóre podgatunki stają się nowymi gatunkami, jak np. iberyjski dzięcioł zielony *Picus sharpei*, który do tej pory był podgatunkiem dzięcioła zielonego, a inne gatunki znikają (zostają zdegradowane do rangi podgatunku), jak np. sokół berberyjski, który z uwagi na bliskie pokrewieństwo stał się podgatunkiem sokoła wędrownego (*Falco peregrinus peregrinoides*). W Polsce przedstawienia nowej systematyki ptaków podjął się profesor Tadeusz Stawarczyk z Muzeum Przyrodniczego Uniwersytetu Wrocławskiego i opublikował w piśmie „Ornis Polonica” artykuł: *Aktualizacja systematyki i taksonomii ptaków krajowych*. W artykule wskazał m.in. na to, że mimo iż zaproponowana przez niego lista jest najbardziej aktualną wersją systematyki ptaków, ciągle zawiera słabiej udokumentowane punkty, co zapewne w najbliższej przyszłości będzie skutkowało dalszymi zmianami i aktualizacjami. W niniejszej książce posłużono się najnowszą dostępną wersją systematyki ptaków opublikowaną w wyżej wspomnianym artykule oraz dostępną na stronie internetowej KF PTZool.

TOPOGRAFIA PTAKA

Rozpoznawanie ptaków w terenie, zwłaszcza gatunków bardzo podobnych, opiera się na cechach diagnostycznych. Niektóre ptaki, jak łabędź niemy, samiec krzyżówki, zimorodek lub sierpowka, identyfikuje się od razu, jednak w przypadku gatunków mniej charakterystycznych trzeba zagłębić się w opis kształtu, cech morfologicznych, elementów upierzenia lub poszczególnych fragmentów skrzydła, by odpowiednio je rozpoznać. Zrozumienie opisów ułatwi poznanie nazewnictwa poszczególnych części ptaka, czyli jego topografii.

Ptaki pokryte są piórami i opis wyglądu ptaka będzie dotyczył przede wszystkim jego upierzenia. Pióra ptaka pod względem struktury dzieli się na pióra puchowe i konturowe. Ptaki młode pokryte są w całości piórami puchowymi, z wiekiem zaś wyrastają im pióra konturowe, które ostatecznie pokrywają całą powierzchnię ciała, nadając ptakom ich kształt. Pióra puchowe mają za zadanie utrzymywać ciepło, natomiast pióra konturowe pełnią wiele różnych funkcji.

U dorosłego ptaka pióra puchowe wyrastają tuż przy ciele, natomiast pióra konturowe tworzą warstwę zewnętrzną przykrywającą puch. Dzięki wykorzystaniu wydzieliny z gruczołu kuprowego, którą ptak rozprowadza dziobem, pióra pokrywowe stają się nieprzemakalne. Każde z piór konturowych wyposażone jest w mięsień, dzięki któremu ptak może sprężać i rozprężać warstwę puchową. Ten mechanizm sprawia, że przy wysokich temperaturach ptak wydaje się smuklejszy – warstwa puchowa jest spłaszczona, a gdy robi się

zimno, jego sylwetka jest jakby napuszczona, grubsza – rozprężona warstwa puchowa chroni ptaka przed utratą ciepła, tworząc grubą izolację.

Pióra konturowe pełnią różne funkcje – poza rolą pokrywową, są również lotkami i sterówkami. Lotki to duże i mocne pióra, które ptak wykorzystuje do latania. Z kolei na jego ogonie znajdują się sterówki, których rolą jest sterowanie oraz hamowanie podczas lotu i lądowania.

Różne sylwetki tego samego gatunku w zależności od układu piór konturowych. A: śmieszka napuszczona, B: ten sam ptak ze spłaszczoną warstwą puchową

A

B

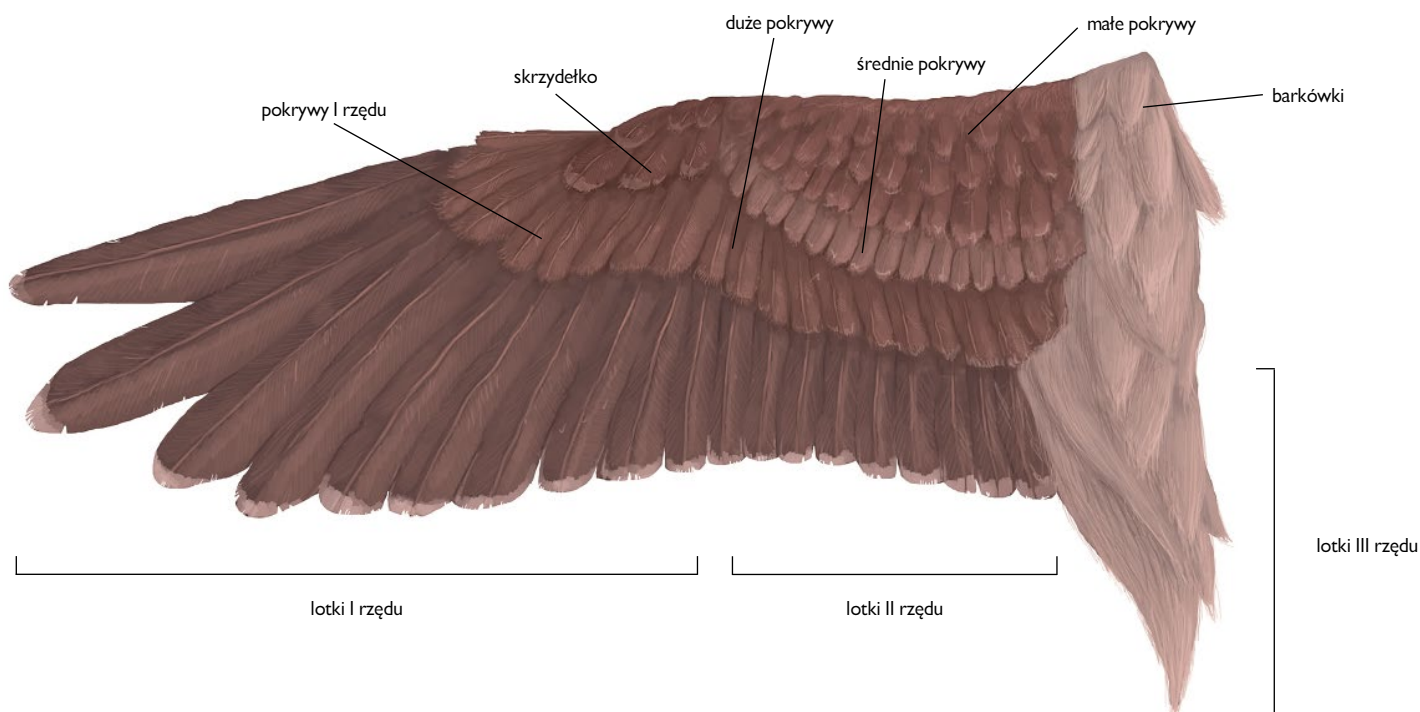

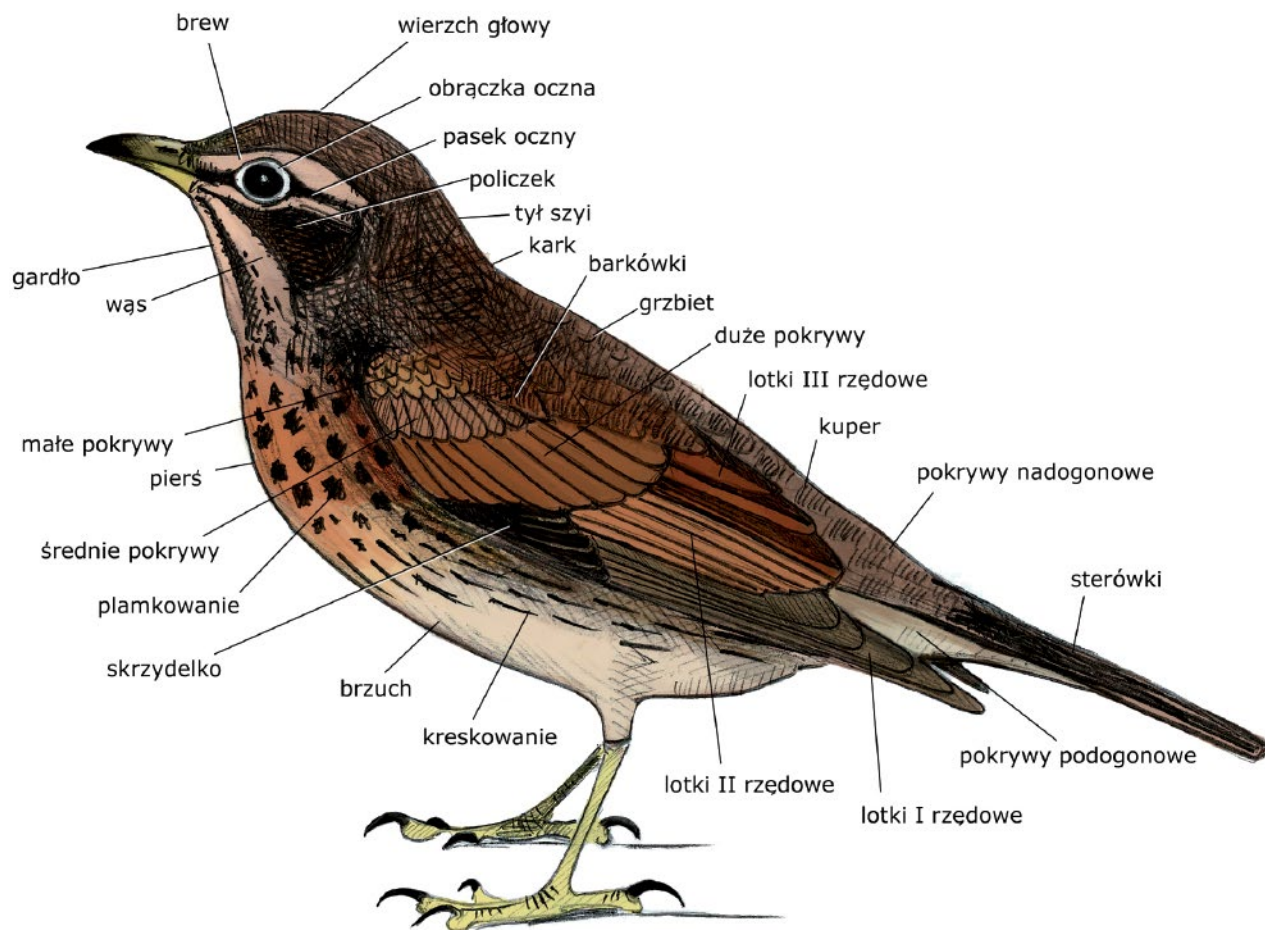
Pióro puchowe

Pióro konturowe

Budowa skrzydła, strona wierzchnia

WĘDRÓWKI I ZACHOWANIA SOCJALNE PTAKÓW

Wędrowniki

Wędrowniki ptaków to fenomen w królestwie zwierząt, ponieważ powszechna zdolność do lotu tej grupy sprawia, że są organizmami najbardziej mobilnymi. Niektóre gatunki w ciągu życia mogą kilkadziesiąt razy okrążyć kulę ziemską – podczas regularnych dalekodystansowych wędrówek, jak rybitwa popielata, która gniazduje w Arktyce, a zimuje na wodach wokół Antarktydy, lub też prowadząc pelagiczny tryb życia i przemierzając ogromne przestrzenie oceanów, jak burzyk szary. Inne gatunki przyjęły strategię osiadłego trybu życia (np. większość dzięciołów lub sów), ale także wśród tych grup znajdują się gatunki migrujące, jak należą do rzędu dzięciołowych krętogłów, który zimuje w tropikalnej Afryce, a spośród sów regularne wędrówki odbywają syczek, uszatka i uszatka błotna. Niektóre gatunki przemieszczają się nieregularnie, pozostając ptakami osiadłymi, a tylko w przypadku braku pokarmu na danym obszarze,

zwykle zimą albo podczas długotrwałych susz, zmieniają tryb na nomadyczny, czasem migrując na znaczne odległości. Tego typu ptaki to gatunki inwazyjne. Zaliczają się do nich np. łuskowiec i pustynnik. Inne gatunki lub większe grupy systematyczne są typowo migrujące – ich obszary lęgowe znajdują się daleko od obszarów zimowisk. Do takich migrantów dalekodystansowych zalicza się ptaki siewkowe, spośród których wiele gatunków gniazduje daleko w syberyjskiej tundrze lub tajdze, a zimuje na półkuli południowej. W Polsce można je obserwować podczas przelotu jesienią latem oraz wiosną, gdy wracają na tereny lęgowe. Należą do rzędu siewkowych szlamnik jest rekordzistą w jednorazowym pokonaniu największego dystansu – jeden z osobników przeleciał bez przystanku 11 680 kilometrów w ciągu 197 godzin. Inny mały siewkowy, płatkonóg sztydłodzioby, również odbywa dalekie wędrówki: ptaki gniazdujące w Arktyce migrują na oddalone o tysiące

kilometrów bogate w plankton obszary *upwellingu* położone na oceanach w okolicach archipelagu Galapagos i na Oceanie Indyjskim na południe od Półwyspu Arabskiego. Z kolei ptaki należące do grupy migrantów krótkodystansowych to te, które często przyjmują mieszaną strategię – najczęściej populacje zajmujące zimniejsze regiony wędrują w strony cieplejsze, a występujące na południu areału są osiadłe; taka strategia jest charakterystyczna dla łuszcakowatych. U ptaków gniazdujących w rejonach górskich występuje z kolei zjawisko wędrówki pionowej, które charakteryzuje się przemieszczaniem się ptaków gniazdujących w wyższych partiach gór na zimę w niższe piętra; ta strategia jest charakterystyczna między innymi dla pomurnika, siwerniaka i śnieżki.

Zachowanie społeczne

Ptaki to z reguły towarzyskie stworzenia, choć i w tej dziedzinie są wyjątki. W drodze ewolucji wykształciły cały szereg

wzorów zachowań, a dziedziny naukowe, które zajmują się tą tematyką, to socjologia, ekologia behawioralna i etologia. Do ptaków samotnych, tzn. niełączących się w grupy i stada, należy m.in. puchacz, którego jedyne zachowania społeczne polegają na łączeniu się w pary w celu odbycia lęgów. Innym przykładem samotników są nury, które po odbyciu lęgów widywane są zwykle samotnie, choć w miejscach zasobnych w pokarm (ryby) można w jednym miejscu obserwować wiele osobników.

Większość gatunków ptaków na pewnym etapie cyklu rocznego wykazuje mniej lub bardziej skomplikowane zachowania społeczne, które wynikają ze skutecznej strategii przystosowania do panujących warunków. Zbieranie się w stado w celu lepszej ochrony przed atakiem drapieżników jest dobrze znanym zjawiskiem w świecie ptaków, dzięki temu bowiem zagrożenie jest szybko wykrywalne i ptaki równie szybko na nie reagują. Tworzenie dużych kolonii lęgowych przez

■ Stado odpoczywających czapli siwych

ptaki morskie (np. alkowate) sprawia, że są lepiej chronione przed drapieżnikami w okresie lęgowym, gdy z uwagi na pojawienie się na lądzie na otwartej bezdrzewnej przestrzeni są bardziej narażone na ataki. Poza okresem lęgowym, który spędzają na pełnym morzu, już nie tworzą takich skupień, gdyż szansa zaatakowania zdrowego ptaka alkowatego przez drapieżnika jest niewielka. Inne gatunki, jak drobne ptaki wróblowe, gniazdują w pojedynczych parach, a gniazdo ukrywają w gęstym krzewie – np. makolągwa jest mniej

narażona na atak w okresie lęgowym, podczas gdy po okresie lęgowym żeruje na otwartych polach, więc łączy się w duże stada, czasem wielogatunkowe, dzięki czemu ptaki szybko alarmują o zagrożeniu. Głosy alarmowe u niektórych gatunków są skomplikowane i odnoszą się do różnych form zagrożenia (inne dla zagrożenia z powietrza, drapieżnika naziemnego i dla człowieka).

Ochrona przed drapieżnikami spowodowała, że ptaki wykształciły specyficzny rodzaj zachowania w okresie wędrówek

i zimowania – niektóre gatunki gromadzą się na noclegowiska. Noc dla ptaków dziennych to okres szczególnie niebezpieczny, na noclegowiska wybierają zatem lokalizacje, w których czują się bezpieczne. W okresie migracji wieczorem można obserwować, jak gromadzą się w miejscach noclegu, np. gęsi nocują na wodzie, żurawie na podmokłych terenach z płytką wodą, a dymówki, brzegówki, pliszki żółte i szpaki – w trzcinach. Takie miejsca są wybierane nie bez przyczyny: plusk wody lub szelest trzciny powodowany przez

drapieżnika może być bowiem szybko usłyszany i ptaki mają szansę uciec.

Inną formą ochrony przed drapieżnikiem jest atak. W okresie lęgowym często obserwuje się mniejsze ptaki atakujące większego, np. czajka odgania błotniaka stawowego, drobne ptaki wróblowe atakują puszczyka. Najczęściej nie dochodzi do fizycznej konfrontacji, a mniejsze ptaki jedynie wykorzystują przewagę w zwinności i nękają intruza, wydając odgłosy niepokoju i blisko do niego podlatując. Często jest to strategia skuteczna i w wielu wypadkach drapieżnik rezygnuje z ataku na gniazdo lub młode. Bardziej spektakularną formą takiej ochrony są kolonie lęgowe mew i rybitw. Gdy w pobliżu kolonii pojawi się wrona lub bielik, dziesiątki lub setki mew i rybitw atakują wroga, który szybko rezygnuje i się oddala. Kolonie mew i rybitw są również wykorzystywane przez inne gatunki, ponieważ stanowią bezpieczne miejsce lęgowe dla kaczek, gęsi, perkozów i ptaków siewkowych. Taka strategia jest określana efektem kolonii.

Inną formą zachowań socjalnych jest kooperacja podczas żerowania, obserwowana na przykład u rybożernych ptaków wodnych, jak kormorany, głuźtaki lub pelikany – te ostatnie łowią ryby nagonione przez oddzielną grupę ptaków, które płoszą ryby do płytszych zatoczek.

OCHRONA PTAKÓW

Monitoring ptaków

Ochrona ptaków to bardzo szerokie zagadnienie. Wszystkie organizmy żywe są w mniejszym lub większym zakresie powiązane siecią zależności. Ptaki to najbardziej widoczna grupa organizmów, dlatego obserwując je, łatwo dostrzega się zmiany zachodzące w środowisku. Można więc powiedzieć, że ptaki są bardzo dobrymi bioindykatorami, czyli wskaźnikami, na podstawie których określa się kondycję całego środowiska przyrodniczego. Przykładowo, wzrost liczebności kormoranów w ostatnich 20 latach pokazuje, jak źle zaplanowana gospodarka rybacka może wpływać pośrednio na inne gatunki. Przełowienie dużych gatunków ryb, jak dorsz, szczupak lub sandacz, powoduje nadmierny rozwój frakcji ryb o mniejszych rozmiarach, te z kolei stanowią idealne pożywienie właśnie dla kormoranów. Stworzone przez człowieka dobre warunki dla rozwoju populacji kormoranów są efektem pozbawienia ich naturalnych konkurentów pokarmowych, co powoduje wzrost liczebności.

Dobre zauważalne zmiany w liczebności kormorana sygnalizują znacznie szerszy i bardziej złożony problem ekologiczny. Zmiany populacji ptaków pokazują, że w ekosystemie następują przeobrażenia, a zniknięcie lub pojawienie się poszczególnych gatunków jest tego efektem. Doświadczenie krajów wysoko

uprzemysłowionych pokazało, że zapobieganie albo szybkie reagowanie na problemy ekologiczne jest dużo mniej kosztowne niż późniejsze odtwarzanie całych ekosystemów. Przykładem może być zakrojony na szeroką skalę i bardzo kosztowny projekt „Żywy Ren”, mający na celu odtworzenie zniszczonych w wyniku regulacji rzeki naturalnych siedlisk.

Z tych względów badanie zmian liczebności ptaków stało się ważną częścią krajowych systemów monitoringu środowiska. W Polsce instytucją zajmującą się takim monitoringiem jest Główny Inspektorat Ochrony Środowiska (GIOŚ). Przy współpracy z takimi organizacjami, jak Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Muzeum i Instytut Zoologii Polskiej Akademii Nauk czy Komitet Ochrony Orłów GIOŚ prowadzi dziesięć różnych rodzajów monitoringu, m.in.: Monitoring Pospolitych Ptaków Lęgowych, Monitoring Gatunków Rzadkich, Monitoring Ptaków Mokrań, Monitoring Noclegowisk Gęsi i Żurawi.

Ochrona czynna

Ochrona gatunkowa polegająca na zakazie zabijania, wybierania jaj lub piskląt z gniazda stała się obecnie niewystarczająca. Programy ochrony konkretnych gatunków ptaków coraz częściej muszą uwzględniać szersze uwarunkowania, dotyczące środowiska, w jakim ptak żyje w okresie całego

roku. Ochrona jednych gatunków wpływa również na inne, co uwiadcza przykład wodniczki. Ten najrzadszy europejski ptak wędrorny gniazduje m.in. w Polsce na Bagnach Biebrzańskich. Powody wymierania wodniczki zostały rozpoznane – wpływają na to zmiany, jakie w skali globalnej zaszły w jej siedliskach lęgowych. Wodniczka wyspecjalizowała się w gniazdowaniu

i zdobywaniu pokarmu na lęgowskach na podmokłych łąkach kośnych, ze szczególnym upodobaniem do łąk turzycowych. Tereny takie, niegdyś wykorzystywane w gospodarce rolnej, z czasem przestały mieć znaczenie, większość obszarów zmeliorowano, turzycę zastąpiły trawy albo rośliny uprawne, a te, które pozostawiono, zarosły trzciną lub wierzbą. W jednym

■ Wodniczka, gatunek objęty programem ochrony w Polsce

■ Bagna Biebrzańskie są ważnym obszarem legowym dla wielu gatunków ptaków terenów otwartych, związanych z tradycyjnie użytkowanymi łąkami i pastwiskami

i drugim przypadku wodniczka ustępuje z takich terenów. Jej ochrona polega więc na odtwarzaniu oraz utrzymaniu istniejących tradycyjnie użytkowanych obszarów łąk turzycowych. Ochrona taka przyczynia się również do utrzymania innych gatunków związanych z podmokłymi łąkami, jak kulik wielki, derkacz, rycyk, cyranka lub płaskonos.

Ochrona ptaków jest trudna i wymaga niekiedy dużych nakładów sił i środków, jednak jej skutki przyczyniają się do poprawy kondycji całego ekosystemu. By wspomóc tę ideę, warto zapoznać się z projektami realizowanymi przez różne instytucje i sprawdzić, jakiej formy pomocy potrzebują. Najczęściej jest to składka pieniężna, można też zwrócić się do organizacji z pytaniem o możliwość pracy w formie wolontariatu przy interesującym projekcie. Poniżej przedstawiono kilka wybranych programów ochrony ptaków:

- „Ochrona wodniczki *Acrocephalus paludicola* w Polsce i w Niemczech” – Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków;
- „Zabezpieczenie populacji orlika grubodziobego *Aquila clanga* w Polsce” – Biebrzański Park Narodowy;

- „Ochrona głuszca i cietrzewia w północno-wschodniej Polsce” – Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków;
- „Ochrona sowy płomykówki na Pomorzu Zachodnim” – Zachodniopomorskie Towarzystwo Przyrodnicze;
- „Aktywna ochrona kraski na Równinie Kurpiowskiej” – Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków;
- „Ptaki Karpat” – Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków.

Natura 2000

Ważnym elementem ochrony ptaków jest europejska sieć Natura 2000. Wyróżnia się dwa rodzaje obszarów: Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk, które służą ochronie siedlisk przyrodniczych, roślin i zwierząt innych niż ptaki (w skrócie SOO), oraz Obszary Specjalnej Ochrony Ptaków (w skrócie OSO). Powoływanie i funkcjonowanie tych pierwszych odbywa się na mocy Dyrektywy 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory – potocznie nazywanej *Dyrektywą Siedliskową*, natomiast OSO powstają i funkcjonują na mocy Dyrektywy 2009/147/WE z 30

listopada 2009 roku w sprawie ochrony dzikiego ptactwa – potocznie nazywanej *Dyrektywą Ptasią*. Według traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej każdy kraj członkowski zobowiązany jest objąć 20% swojej powierzchni obszarami Natura 2000. Europejska sieć obszarów Natura 2000 została zaplanowana nieco inaczej niż znane wcześniej w Polsce formy ochrony, jak np. parki narodowe i rezerwaty. W tych ostatnich restrykcyjnie chroni się wszystko w obrębie wyznaczonych granic, natomiast na obszarach Natura 2000 obejmuje się ochroną wybrane gatunki lub siedliska (nazywane przedmiotami ochrony), dla których dany obszar jest szczególnie ważny w skali kraju i Europy. Ochrona na obszarach Natura 2000 nie jest tak restrykcyjna jak w parkach narodowych lub rezerwach i dopuszcza różne formy działalności człowieka pod warunkiem braku ich znaczącego negatywnego oddziaływania na przedmioty ochrony. Inną różnicą jest to, że przedmioty ochrony na danym obszarze Natura 2000 są również chronione poza ich granicami – w praktyce dotyczy to głównie ptaków wykorzystujących okoliczne tereny jako

żerowiska lub miejsca odpoczynku. Takie podejście wpisuje się w zasadę zrównoważonego rozwoju, w której ochrona przyrody nie koliduje z rozwojem działalności człowieka. Według *Dyrektywy Ptasiej* zabrania się działań mogących pogorszyć stan ochrony przedmiotów ochrony na obszarze Natura 2000. Oznacza to, że każde większe przedsięwzięcie na obszarze Natura 2000 i w jego okolicy musi przed rozpoczęciem przejść szczegółową ocenę oddziaływania na obszary Natura 2000 i dopiero po wykazaniu braku znaczącego negatywnego oddziaływania na przedmioty ochrony, dla których zostały one utworzone, może zostać zrealizowane. Każdy przedmiot ochrony musi być szczegółowo opisany i monitorowany w celu określenia jego stanu ochrony. Dla nich również muszą być wykonywane plany ochrony (raz na 20 lat) lub plany zadań ochronnych (raz na 10 lat), w których określa się zagrożenia oraz warunki i działania mające na celu utrzymanie lub przywrócenie właściwego stanu ochrony. Jest to dość skuteczny system, który zakłada długofalową i wielkoobszarową ochronę całych populacji ptaków.

UKŁAD KSIĄŻKI

Zwykle w publikacjach dotyczących systematyki ptaków stosuje się układ, w którym w pierwszej kolejności pojawiają się rzędy najstarsze ewolucyjnie. W związku z tym, że wciąż odkrywa się nowe fakty dotyczące powiązań między gatunkami, powszechnie obowiązujący układ wciąż się zmienia. Jednocześnie może funkcjonować kilka uznawanych przez różne ośrodki naukowe list gatunków ptaków, każda w nieco inny sposób przedstawiająca taksonomię tej grupy zwierząt. W niniejszej książce posłużono się listą oraz układem gatunków zaproponowanym przez Komisję Faunistyczną Polskiego Towarzystwa Zoologicznego, w której pierwszą, czyli najstarszą ewolucyjnie grupą są ptaki blaszkodziobe (*Anseriformes*), a ostatnią, czyli najmłodszą – ptaki z rzędu wróblowych (*Passeriformes*). Każdy gatunek opisany jest według tego samego schematu:

1. **Gatunek:** nazwa polska, nazwa naukowa (łacińska), nazwisko autora pierwszego naukowego opisu gatunku, rok opisania, nazwa angielska, kategoria według klasyfikacji AERC (A, B lub C)¹ oraz status gatunku w Polsce².

¹AERC – Komisja jest członkiem Asocjacji Europejskich Komisji Rzadkości (*Association of European Records and Rarities Committees*).

Kategorie według klasyfikacji AERC:

A – gatunki obserwowane w stanie dzikim przynajmniej raz od 01.01.1951 roku (pojaw naturalny)

B – gatunki obserwowane w stanie dzikim w latach 1801–1950 (pojaw naturalny, status dawny)

C – gatunki introdukowane przez człowieka rozmyślnie bądź przypadkowo, które utworzyły samodzielnie utrzymujące się populacje (pojaw wtórnie naturalny)

D – gatunki, co do których istnieją wątpliwości, czy kiedykolwiek pojawiały się w sposób naturalny (pochodzenie niepewne)

E – gatunki pochodzące z niewoli, a także zawleczone lub introdukowane, które nie utworzyły samodzielnie utrzymujących się populacji (pojaw nienaturalny)

Do awifauny krajowej zalicza się gatunki kategorii A, B i C (gatunki kategorii D i E – patrz lista na końcu książki, s. 433).

² Status gatunku w Polsce:

L lęgowy (gniazdujący regularnie na znacznym obszarze)

I lęgowy tylko lokalnie albo sporadycznie

(I) aktualnie nielęgowy

P przelotny lub przylatujący (stacjonujący regularnie podczas wędrówek lub na zimowiskach)

Z zalatujący (pojawiający się nieregularnie)

z zalatujący wyjątkowo (stwierdzony do pięciu razy)

() status dawny (kategoria B)

[] pochodzenie niepewne (kategoria D)

x pojaw nienaturalny (kategoria E)

2. **Gatunki podobne** – lista gatunków, z którymi można w terenie pomylić opisywany gatunek.

3. **Rozpoznawanie** – krótka charakterystyka wyglądu, typowych zachowań, głosu ptaka oraz opis, na jakie cechy należy zwrócić szczególną uwagę przy identyfikacji gatunku.

4. **Zasięg geograficzny i siedlisko** – dział ten podzielono na trzy części: *zasięg geograficzny* – charakteryzujący areal występowania gatunku; *siedlisko lęgowe* – opis siedliska w okresie lęgowym; *siedlisko w okresie pozalęgowym* – charakterystyka siedliska w okresie migracji i zimowania, biotopu, w jakim najczęściej można obserwować gatunek.

5. **Zachowanie i ekologia** – opis cyklu rocznego strategii życiowych gatunku, dane na temat rozmieszczenia i liczebności, a także tego, w jaki sposób przystępuje do lęgów, kiedy i jak migruje, jakie populacje i gdzie zimują oraz czym się odżywia.

6. **Warto wiedzieć** – ciekawe informacje z różnych dziedzin na temat danego gatunku.

■ Przykładowy opis gatunku:

BERNIKLA KANADYJSKA

Branta canadensis (Linnaeus, 1758); ang. *Canada Goose*

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*

Gatunki podobne: bernikla białolica

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Gatunek bardzo łatwy do rozpoznania, duża głęść, większa od gęgawy, z długą szyją. Kontrastowo ubarwiona: szyja czarna, reszta upierzenia w odcieniach szarości z lekkim brązowym nalotem. Na policzku charakterystyczna biała plama. Mało płochliwa.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: pierwotny zasięg występowania ogranicza się do Ameryki Północnej i zachodniej Grenlandii, gatunek sztucznie wprowadzony do Europy, dzicząca populacja gniazduje powszechnie w Anglii, Danii, Holandii i południowej Skandynawii. W Polsce gniazduje sporadycznie, częściej widuje się ją podczas przelotów w północnej części kraju.

Siedlisko lęgowe: naturalnie gniazduje w siedliskach wodnych tundry i tajgi, populacje introdukowane zakładają gniazda w parkach z jeziorami oraz w siedliskach

naturalnych zbliżonych do siedlisk gęgowy – na jeziorach z pasem szuwaru trzcinowego.

Siedlisko pozalęgowe: łąki i pola uprawne.

Zachowanie i ekologia

Towarzyska przez większość roku, w okresie pozalęgowym tworzy stada składające się z grup rodzinnych, niesparowanych osobników dorosłych oraz młodych. W Polsce upodobała sobie rejon Żuław Wiślanych, gdzie w okresie przelotów i w czasie zimowym można regularnie obserwować stada składające się nawet z kilkuset osobników.

Warto wiedzieć

Gatunek został podzielony na siedem podgatunków, a na podstawie wyników najnowszych badań genetycznych z grupy czterech podgatunków o mniejszych rozmiarach wyodrębniono oddzielny gatunek – berniklę północną *Branta hutchinsii*. ◀

PRZEGLĄD SYSTEMATYCZNY

W poniższym skrótowym przeglądzie systematycznym uwzględniono wszystkie rzędy i rodziny ptaków występujących w Polsce, w taksonach bardziej rozbudowanych: *Charadriiformes*, *Pelecaniformes* i *Passeriformes* wprowadzono dodatkowe jednostki: podrząd i podrodzina. Systematyka zaczerpnięta została z najnowszej publikacji profesora Tadeusza Stawarczyka (2014).

Gromada: **AVES – PTAKI**

Rząd: **Anseriformes – blaszkodziobe**

Rodzina: *Anatidae* – kaczkowate

Rząd: **Galliformes – grzebiące**

Rodzina: *Phasianidae* – kurowate (obejmuje dawniej wydzielane *Tetraonidae* – gęszczone)

Rząd: **Phoenicopteriformes – flamingowe**

Rodzina: *Phoenicopteridae* – flamingi

Rząd: **Podicipediformes – perkozy**

Rodzina: *Podicipedidae* – perkozy

Rząd: **Columbiformes – gołębiowe**

Rodzina: *Columbidae* – gołębiowate

Rząd: **Pterocliiformes – stepówki**

Rodzina: *Pteroclididae* – stepówki

Rząd: **Caprimulgiformes – lelkowe**

Rodzina: *Caprimulgidae* – lelkowate

Rodzina: *Apodidae* – jerzykowate

Rząd: **Cuculiformes – kukułkowe**

Rodzina: *Cuculidae* – kukułkowate

Rząd: **Gruiformes – żurawiowe**

Rodzina: *Rallidae* – chruściele

Rodzina: *Gruidae* – żurawie

Rząd: **Otidiformes – dropie**

Rodzina: *Otididae* – dropiowate

Rząd: **Charadriiformes – siewkowe**

Podrząd: *Charadrii* – siewkowce

Rodzina: *Burhinidae* – kulony

Rodzina: *Haematopodidae* – ostrygojady

Rodzina: *Recurvirostridae* – szczudłonogi

Rodzina: *Charadriidae* – siewkowate

Podrząd: *Scolopaci* – bekasowce

Rodzina: *Scolopacidae* – bekasowate

Podrząd: *Lari* – mewowce

Rodzina: *Glareolidae* – żwirowcowate

Rodzina: *Alcidae* – alkowate

Rodzina: *Stercorariidae* – wydrzyki

Rodzina: *Laridae* – mewowate (mewy i rybitwy)

Podrodzina: *Larinae* – mewy

Podrodzina: *Sterninae* – rybitwy

Rząd: **Gaviiformes – nury**

Rodzina: *Gaviidae* – nury

Rząd: **Procellariiformes – rurkonose**

Rodzina: *Oceanitidae* – oceanniki

Rodzina: *Hydrobatidae* – nawalniki

Rodzina: *Procellariidae* – burzykowate

Rząd: **Pelecaniformes – pelikanowe**

Podrząd: *Ciconii* – bocianowce

Rodzina: *Ciconiidae* – bociany

Podrząd: *Pelecani* – pelikanowce

Rodzina: *Pelecanidae* – pelikany

Rodzina: *Ardeidae* – czaplowate

Rodzina: *Threskiornithidae* – ibisy

Rodzina: *Sulidae* – głuptyki

Rodzina: *Phalacrocoracidae* – kormorany

Rząd: **Accipitriformes – szponiaste**

Rodzina: *Pandionidae* – rybołowcy

Rodzina: *Accipitridae* – jastrzębiowate

Rząd: **Strigiformes – sowy**

Rodzina: *Tytonidae* – płomykówkowate

Rodzina: *Strigidae* – puszczykowate

Rząd: **Bucerotiformes – dzioborożcowe**

Rodzina: *Upupidae* – dudki

Rząd: **Piciformes – dzięciołowe**

Rodzina: *Picidae* – dzięciołowate

Rząd: **Coraciiformes – kraskowe**

Rodzina: *Meropidae* – żolny

Rodzina: *Coraciidae* – kraski

Rodzina: *Alcedinidae* – zimorodkowate

Rząd: **Falconiformes – sokołowe**

Rodzina: *Falconidae* – sokołowate

Rząd: **Passeriformes – wróblowe**

Rodzina: *Vireonidae* – wireonkowate

Rodzina: *Oriolidae* – wilgowate

Rodzina: *Laniidae* – dzierzby

Rodzina: *Corvidae* – krukowate

Rodzina: *Prunellidae* – płochacze

Rodzina: *Passeridae* – wróble

Rodzina: *Motacillidae* – pliszkowate

Rodzina: *Fringillidae* – łuszczakowate

Podrodzina: *Fringillinae* – zięby

Podrodzina: *Carduelinae* – łuskacze

Rodzina: *Plectrophenacidae* – śniegułowate

Rodzina: *Passerellidae* – pasówki

Rodzina: *Emberizidae* – trznadle

Rodzina: *Paridae* – sikory

Rodzina: *Remizidae* – remizy

Rodzina: *Alaudidae* – skowronki

Rodzina: *Panuridae* – wąsatki

Rodzina: *Locustellidae* – świerszczaki

Rodzina: *Acrocephalidae* – trzciniaki

Rodzina: *Hirundinidae* – jaskółkowate

Rodzina: *Phylloscopidae* – świstunki

Rodzina: *Aegithalidae* – raniuszki

Rodzina: *Sylviidae* – pokrzewkowate

Rodzina: *Regulidae* – mysikróliki

Rodzina: *Bombycillidae* – jemiółuszki

Rodzina: *Certhiidae* – pętlacze

Rodzina: *Sittidae* – kowalikowate

Podrodzina: *Sittinae* – kowaliki

Podrodzina: *Tichodromidae* – pomurniki

Rodzina: *Troglodytidae* – strzyżyki

Rodzina: *Sturnidae* – szpaki

Rodzina: *Cinclidae* – pluszcze

Rodzina: *Muscicapidae* – muchotówkowate

Podrodzina: *Muscicapinae* – muchotówki

Podrodzina: *Saxicolinae* – kłaskawki

Rodzina: *Turdidae* – drozdowate

PRZEGLĄD GATUNKÓW

Rzędy:

<i>Anseriformes</i> – blaszkodziobe	16
<i>Galliformes</i> – grzebiące	58
<i>Phoenicopteriformes</i> – flamingowe	65
<i>Podicipediformes</i> – perkozowe	66
<i>Columbiformes</i> – gołębiowe	71
<i>Pteroclitiformes</i> – stepówki	77
<i>Caprimulgiformes</i> – lelkowe	78
<i>Cuculiformes</i> – kukułkowe	81
<i>Gruiformes</i> – żurawiowe	82
<i>Otidiformes</i> – dropie	91
<i>Charadriiformes</i> – siewkowe	93
<i>Gaviiformes</i> – nury	186
<i>Procellariiformes</i> – rurkonose	190
<i>Pelecaniformes</i> – pelikanowe	196
<i>Accipitriformes</i> – szponiaste	214
<i>Strigiformes</i> – sowy	237
<i>Bucerotiformes</i> – dzioborożcowe	250
<i>Piciformes</i> – dzięciołowe	251
<i>Coraciiformes</i> – kraskowe	259
<i>Falconiformes</i> – sokołowe	263
<i>Passeriformes</i> – wróblowe	270

STERNICZKA JAMAJSKA

Oxyura jamaicensis (Gmelin, 1789); ang. Ruddy Duck

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: sterniczka

Rozpoznawanie

Występuje dymorfizm płciowy, samiec ubarwiony bardziej kontrastowo, z jaskrawoniebieskim dziobem. Ptaki z rodzaju *Oxyura* są łatwe do rozpoznania – są stosunkowo małe i krępe, głównie koloru brązowego, z charakterystycznym długim ogonem, często stawianym pionowo do góry, samce z charakterystyczną, kontrastowo ubarwioną białą-czarną głową. Jedynym gatunkiem, z którym można pomylić sterniczkę jamajską, jest sterniczka. Omawiany gatunek jest jednak nieco mniejszy niż sterniczka i ma inny profil dzioba – wklęsły, a u samca zakres koloru czarnego na głowie jest większy niż u samca sterniczki.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: główne obszary występowania to Ameryka Północna i Środkowa, w północnych obszarach

Kanady i Stanów Zjednoczonych migruje, w południowej części zasięgu osiadła. Gatunek introdukowany w Europie, gdzie wytworzył szereg izolowanych osiadłych populacji, największą w Wielkiej Brytanii, ale również w Danii, Hiszpanii, Niemczech, Finlandii, Turcji.

Siedlisko lęgowe: preferuje słodkowodne zbiorniki eutroficzne z bujną roślinnością podwodną i szuwarem przybrzeżnym, unika rzek.

Siedlisko pozalęgowe: oprócz obszarów zajmowanych podczas okresu lęgowego, występuje również w słonawych estuariach i morskich wodach przybrzeżnych.

Zachowanie i ekologia

Gatunek w swoim naturalnym zasięgu częściowo migrujący, w Europie osiadły. W okresie pozalęgowym tworzy stada, często łączy się z innymi gatunkami. Zachowaniem bardziej przypomina małego

Sterniczka jamajska, samica

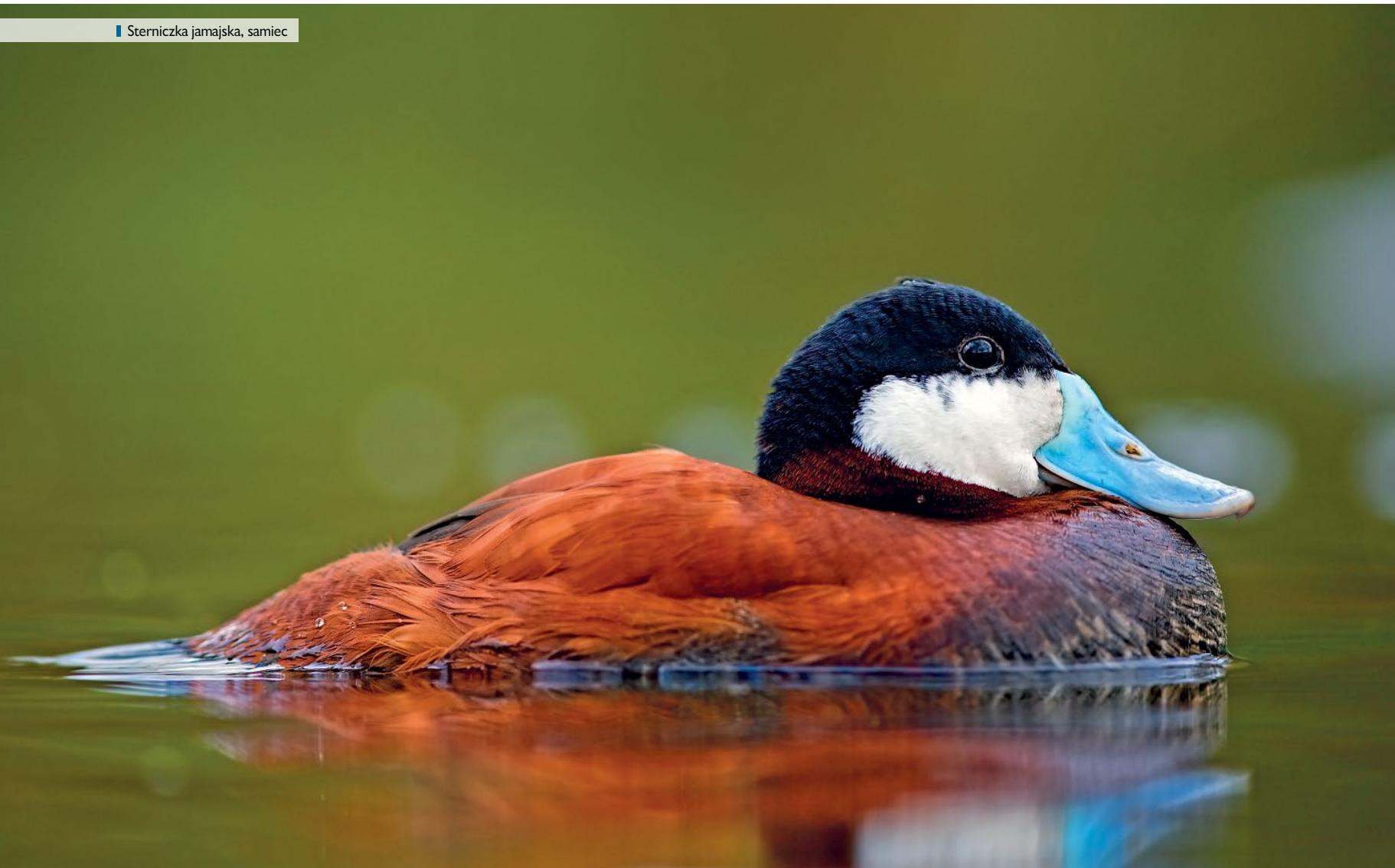
perkoza niż kaczkę, często nurkuje, zdobywa pokarm pod wodą. Jest wszystkożerna, zjada głównie owady i rośliny podwodne.

Warto wiedzieć

Sterniczka jamajska jest gatunkiem obcym w awifaunie europejskiej, została introdukowana w Wielkiej Brytanii jako

ptak ozdobny w parkach. Od 1960 roku gniazduje w Anglii, obecnie tworzy stabilną populację lęgową w kilku krajach europejskich. Stanowi zagrożenie dla sterniczki, gdyż zajmuje podobne nisze ekologiczne, w związku z tym większa liczba ptaków musi konkurować o to samo siedlisko.

Sterniczka jamajska, samiec

I Sterniczka, młoda

STERNICZKA

Oxyura leucocephala (Scopoli, 1769); ang. *White-headed Duck*
Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae
Gatunki podobne: sterniczka jamajska

Rozpoznawanie

Podobna do sterniczki jamajskiej, krępa, niewielka, brązowa kaczka z długim, często stawianym pionowo ogonem. Występuje wyraźny dymorfizm płciowy, u samca biały obszar na głowie znacznie większy niż u samicy, na czubku głowy tylko nieznaczny czarny pas, dziób w okresie lęgowym jaskrawoniebieski. U samicy wyraźnie kontrastujący czarny pas przebiegający przez białe pole na policzku. Profil dzioba wypukły, wydęty wokół nosa, odmienny niż u sterniczki jamajskiej.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: występuje w strefie stepów Palearktyki, zwykle lokalnie i rzadko. **Siedlisko lęgowe:** preferuje płytkie zbiorniki wodne z dobrze wykształconą roślinnością przybrzeżną, gdzie zakłada gniazdo. Do życia potrzebuje otwartego lustra wody. Gniazduje zwykle na małych stawach, najczęściej słodkowodnych, ale czasem również na wodach słonych lub alkalicznych.

Siedlisko pozalęgowe: podobne do terenów lęgowych, dotyczy to zwłaszcza populacji osiadłych, ptaki z populacji wędrownych gromadzą się zimą na większych jeziorach, zatokach, estuariach, a nawet na morzu.

Zachowanie i ekologia

Gatunek częściowo migrujący, migrujące populacje są zlokalizowane w strefie klimatu kontynentalnego, w Kazachstanie i Rosji, w Europie, północnej Afryce występują populacje osiadłe. W okresie pozalęgowym towarzyska, na zimowiskach tworzy czasem duże zgromadzenia sięgające 10 tysięcy osobników. Jest bardzo dobrym nurkiem, potrafi przez długi czas przebywać pod wodą i nurkować na znaczne głębokości, nawet do 30 metrów, gdzie żeruje. Żywi się głównie larwami ochotek, ale też innymi organizmami ze strefy bentosu. Ze względu na dobre przystosowanie do nurkowania w przypadku zagrożenia zwykle nie odlatuje, a ucieka pod wodę.

I Sterniczka, samiec

Warto wiedzieć

Sterniczka to gatunek rzadki, zniknął z wielu krajów, w których do niedawna występował. Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (IUCN) zakwalifikowała sterniczkę do kategorii EN – zagrożona. Największe długoterminowe zagrożenia

dla gatunku to hybrydyzacja z obcym gatunkiem – sterniczką jamajską. Drugim poważnym problemem jest osuszanie lub wysychanie zbiorników wodnych zasiedlanych przez gatunek w centralnej Azji – oszacowano, że w XX wieku osuszono 50% takich zbiorników.

Łabędź niemy, dorosły

ŁABĘDŹ NIEMY A L

Cygnus olor (Gmelin, 1789); ang. Mute Swan

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: łabędź krzykliwy, łabędź czarnodzioby

Rozpoznawanie

Łabędź niemy jest gatunkiem łatwym do rozpoznawania, a z uwagi na niewielką płochliwość zwykle można go obserwować z niewielkiej odległości. Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego, różnice w ubarwieniu nie występują, samiec jest natomiast nieco większy i ma znacznie bardziej wydatną czarną narośl na dziobie niż samica. Osobnik dorosły jest duży, całkowicie biały, ma długą szyję i małą głowę. Cechą rozpoznawczą, odróżniającą łabędzia niemego od

pozostałych gatunków łabędzi, jest pomarańczowoczerwony dziób oraz czarne pole pomiędzy dziobem a okiem i narośl, która u samców jest większa. Młode osobniki są szarobrązowe, mają ciemniejsze i bardziej brązowe upierzenie od podobnego młodego łabędzia krzykliwego. Łabędzie nieme odróżniają się od pozostałych dwóch gatunków charakterystycznym odgłosem, który wydają za pomocą skrzydeł podczas lotu. Dźwięk ten jest słyszany z dużej odległości, szczególnie gdy leci grupa ptaków.

Łabędź niemy, dorosły

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: największy zwarty zasięg występowania obejmuje Europę Środkową, w której zachodnia część populacji jest osiadła, wschodnia migrująca. Izolowane populacje występują w Azji Centralnej i w Chinach. W Ameryce Północnej nad Wielkimi Jeziorami i na Zachodnim Wybrzeżu występują populacje introdukowane.

Siedlisko lęgowe: łabędź niemy gniazduje głównie nad jeziorami i innymi zbiornikami wodnymi, od małych oczek śródpolnych do zalewów przy morskich, konieczny jest pas szuwaru trzcinowego, w którym zakłada gniazdo.

Siedlisko pozalęgowe: duże, płytkie zbiorniki wodne, gatunek szczególnie liczny w Zatoce Puckiej i na Zalewie Szczecińskim, licznie spotykany również na polach uprawnych na obszarze nizinnym.

Zachowanie i ekologia

Gatunek częściowo migrujący. W okresie lęgowym terytorialny, samiec stanowczo

strzeże rewiru z gniazdem, odganiając inne osobniki tego samego gatunku, ale również inne gatunki, a nawet przepływające na kajakach ludzi. Gniazdem łabędzia jest duża platforma zbudowana z trzciny i innej roślinności wodnej. W okresie pozalęgowym chętnie łączy się w stada na dużych zbiornikach wodnych lub na polach uprawnych, także z przedstawicielami innych gatunków łabędzi i gęsi. Żywi się przede wszystkim pokarmem roślinnym zdobywanym pod wodą, często podczas tak zwanego szaławikowania (zanurzanie szyi w celu sięgnięcia po roślinność wodną, podczas gdy tylna część ciała wystaje ponad wodę nierzadym szaławik).

Warto wiedzieć

Oprócz odmiany zwykłej łabędzia niemego występuje również odmiana polska, tak zwany łabędź polski *Cygnus olor* f. *immutabilis*. Dorosły osobnik łabędzia polskiego ma nogi w kolorze cielistym, podczas gdy zwykły ma nogi czarne, z kolei młode ptaki odznaczają się całkowicie białym upierzeniem.

Łabędź niemy z młodymi

ŁABĘDŹ CZARNODZIOBY A P

Cygnus columbianus (Ord, 1815); ang. *Tundra Swan*

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: łabędź krzykliwy, łabędź niemy

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Gatunkiem, z którym najłatwiej można pomylić łabędzia czarnodziobego jest łabędź krzykliwy. Z dużej odległości (obserwacje na zbiornikach wodnych lub polach uprawnych) można go również wziąć za łabędzia niemego. Gdy nie ma pewności co do gatunku, należy oznaczyć ptaki tylko co do rodzaju. Od podobnego łabędzia krzykliwego różni się przede wszystkim wielkością, jest od niego dużo mniejszy, ma krótszą i proporcjonalnie grubszą szyję. Dziób jak u łabędzia krzykliwego żółto-czarny, z przewagą czarnego (stąd nazwa gatunku). Wydaje charakterystyczny głos – dźwięk przypominający trąbiące fanfary, nieco bardziej piskliwe niż u łabędzia krzykliwego, lecz często trudne do odróżnienia.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: lęgowiska są położone w arktycznej tundrze, od półwyspu Kanin na wschód, zasięg występowania obejmuje cały pas tundry półkuli

północnej; zimuje w Europie zachodniej, Chinach, Japonii i Stanach Zjednoczonych.

Siedlisko lęgowe: gniazduje w pobliżu tundrowych stawów, płytkich jezior i rozlewisk dużych nizinnych rzek.

Siedlisko pozalęgowe: można go obserwować na dużych zbiornikach wodnych niżowej części kraju, a także na otwartych terenach pól uprawnych, często w towarzystwie innych łabędzi i gęsi.

Zachowanie i ekologia

Gatunek typowo migrujący, wykorzystuje wąskie szlaki migracyjne i dobrze znane punkty przystankowe. Na lęgowiska powraca wiosną, w zależności od lokalnych warunków od maja do czerwca, i gniazduje w dużym rozproszeniu w pojedynczych parach. Po okresie lęgowym następuje trzydziestodniowy okres pierzenia, kiedy to ptaki nie latają (lipiec–sierpień). Po wymianie piór wędrówkę odbywają grupy rodzinne, na które składają się rodzice z lotnymi młodymi. Nawet po połączeniu z zimowiskiem w większe stada grupy

Łabędź czarnodzioby, dorosły

rodzinne trzymają się razem. Dzięki temu łatwo można policzyć, ile młodych udało się wychować każdej parze i określić sukces lęgowy. W okresie pozalęgowym towarzyski, często widywany w stadach razem z innymi gatunkami łabędzi.

Warto wiedzieć

W Polsce występuje podgatunek *Cygnus columbianus bewickii*, który gniazduje

w północnej Europie i na Syberii, w Ameryce Północnej żyje z kolei podgatunek nominatywny *C. c. columbianus*, który sporadycznie zalatuje do Europy. Osobniki tego podgatunku mają prawie cały czarny dziób, przy oku znajduje się tylko niewielka żółta plamka. Niektórzy naukowcy populację wschodniosyberyjską (*C. c. bewickii*) wydzielają do osobnego podgatunku *C. c. jankowskii*.

Łabędź czarnodzioby, dorosły

ŁABĘDŹ KRZYKLIWY A IP

Cygnus cygnus (Linnaeus, 1758); ang. Whooper Swan

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: łabędź czarnodzioby, łabędź niemy

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Najbardziej podobny do łabędzia czarnodziobego, od którego jest jednak znacznie większy, wielkością zbliżony do łabędzia niemego. Cechą diagnostyczną jest wielkość żółtej plamy na dziobie, która zajmuje większą jego część i jest wydłużona, czarna plama znajduje się tylko na końcu dzioba. Cechą rozpoznawczą ptaków

w locie jest głos, bardzo charakterystyczny, przypominający fanfary, podobny do głosu łabędzia czarnodziobego, ale pozwalający wykluczyć łabędzia niemego.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: jest to gatunek północny, gniazdujący w tundrze i tajdze, w ostatnim czasie zwiększył areal lęgowy w kierunku południowym. Gatunek palearktyczny, występuje od zachodnich obszarów Europy, obejmujących także Islandię, po Japonię na wschodzie.

Siedlisko lęgowe: na północy gniazduje w podobnym środowisku jak łabędź czarnodzioby, na południu zajmuje siedliska zbliżone do łabędzia niemego.

Siedlisko pozalęgowe: duże, otwarte i płytkie zbiorniki wodne, rozlewiska w dolinach dużych rzek, pola uprawne i łąki.

Zachowanie i ekologia

Gatunek typowo migrujący. W okresie pozalęgowym towarzyski, w okresie lęgowym terytorialny. Podobnie jak wszystkie

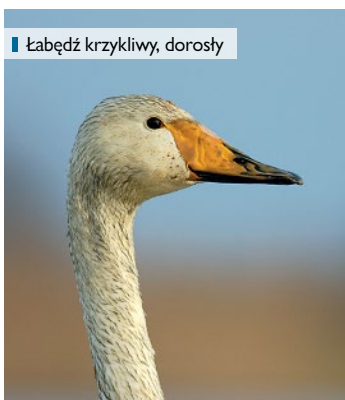

Łabędzie krzykliwe, stado dorosłych z młodymi

polskie łabędzie, łabędź krzykliwy należy do gatunków długoterminowo monogamicznych. Pary łączą się prawdopodobnie na całe życie, nie zbadano, czy zmiany partnera w ciągu życia jednego osobnika w ogóle się zdarzają. Po sformowaniu pary ptaki przystępują do pierwszych lęgów zwykle w wieku 4–6 lat.

Warto wiedzieć

Łabędź krzykliwy gniazduje od ponad 40 lat również w Polsce (pierwszy lęg stwierdzono w maju 1973 roku nad Biebrzą), wykazując systematyczny wzrost liczebności. Obecnie jest skrajnie nielicznym gatunkiem lęgowym, regularnie w niewielkiej liczbie gniazduje na Śląsku, Pomorzu i Podlasiu.

Łabędź krzykliwy, dorosły

Łabędzie krzykliwe, stado osobników dorosłych

BERNIKLA OBROŻNA A P

Branta bernicla (Linnaeus, 1758); ang. Brent Goose

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: bernikla kanadyjska, bernikla białolica

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Nieco mniejsza od bernikli białolicej, w ubarwieniu dominują dwie barwy: czarna i biała oraz odcienie szarości. Cechą diagnostyczną jest biała obroża na szyi, kontrastująca z czarną szyją. Wierzch ciała i spód szare lub czarniawe, podogonie białe.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gniazduje w najzimniejszych regionach arktycznej tundry na półkuli północnej; w Polsce widywana głównie podczas przelotów na zimowiska, które znajdują się na wybrzeżach Danii, Holandii i Belgii oraz Wysp Brytyjskich.

Siedlisko lęgowe: w okresie lęgowym często gniazduje w koloniach, zwykle blisko wybrzeża morskiego i na małych wyspach.

Siedlisko pozalęgowe: nadmorskie słone łąki i pastwiska, wybrzeża morskie.

Zachowanie i ekologia

Towarzyska, w okresie pozalęgowym tworzy stada, od kilku-kilkunastu do kilku tysięcy osobników. Rzadko przyłącza się do stad gęsi z rodzaju *Anser* na polach uprawnych, jak mają w zwyczaju inne przedstawicielki rodzaju *Branta*. Żywi się głównie pokarmem roślinnym, który pochodzi z nadmorskich łąk i pastwisk, albo roślinnością podwodną z płytkich, zazwyczaj morskich, wód.

Warto wiedzieć

Spośród wszystkich bernikli jest to gatunek najbardziej związany z wybrzeżem morskim, rzadko można ją zaobserwować w głębi lądu. ▶

■ Bernikla obrożna, dorosła

■ Bernikla białolica, w stadzie gęsi z rodzaju *Anser*

■ Bernikla białolica

BERNIKLA BIAŁOLICA A P

Branta leucopsis (Bechstein, 1803); ang. Barnacle Goose

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: bernikla obrożna, bernikla białolica

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Podobna do bernikli kanadyjskiej, z którą to jako jedyną można ją pomylić. Jest zbliżona wielkością do gęsi białoczelnej lub małej. Plama na przedniej części głowy jest znacznie większa niż u bernikli kanadyjskiej i obejmuje również oko oraz czoło. Ubarwienie jest czarno-białe, brak w nim elementów brązowych.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: w obrębie gatunku można wyróżnić dwie populacje: gniazdującą na wyspach dalekiej Północy, np. na Nowej Ziemi, Archipelagu Svalbard, Islandii, Grenlandii, oraz populację strefy umiarkowanej, gniazdującą w Skandynawii i rejonach Morza Bałtyckiego. Najbardziej na południe wysunięte lęgowisko tej drugiej populacji znajduje się w rejonach

Kopenhagi, inne bliskie lęgowisko jest na Gotlandii.

Siedlisko lęgowe: w przeciwieństwie do bernikli obrożnej, która preferuje obszary nizinnej arktycznej tundry, bernikla białolica często wybiera na lęgowiska obszary górskie, zbocza fiordów, brzegi jezior i rzek.

Siedlisko pozalęgowe: podobnie do gęsi z rodzaju *Anser* preferuje pola uprawne i łąki.

Zachowanie i ekologia

Towarzyska przez cały rok. Gniazduje zwykle w małych koloniach (5–50 par), rzadziej w większych, przekraczających 150 par

albo pojedynczo. Poza okresem lęgowym łączy się w stada, ale w obrębie stada można wyróżnić rodziny z lotnymi młodymi, pary ptaków bez lęgów i drugoroczne młode często już połączone w pary.

Warto wiedzieć

Bernikle białolice chętnie łączy się w stada z innymi gatunkami gęsi, zwykle w stadzie liczącym kilkaset gęsi przebywa kilka bernikli białolich. Obserwując stada, warto zwrócić również uwagę na ten gatunek – mimo że ptak ten jest zupełnie inaczej ubarwiony niż gęsi z rodzaju *Anser*, łatwo można go w takim mieszanym stadzie przeoczyć. ▲

BERNIKLA RDZAWOSZYJA A Z

Branta ruficollis (Pallas, 1769); ang. Red-breasted Goose

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: bernikla białolica, z daleka można ją pomylić z innymi gatunkami gęsi

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Ptak bardzo charakterystyczny, z bliska nie do pomylenia z innymi gatunkami, można jedynie przeoczyć go, gdy wmisza się w stado innych gęsi. Najmniejsza z bernikli, wielkością zbliżona do krzyżówki. Kontrastowe czarno-białe ubarwienie, przednia część szyi i plama na policzku rdzawe, na skrzydłach dwa równoległe białe paski.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gniazduje w arktycznej tundrze, południowy zasięg lęgowisk zaczyna się poza Europą, w azjatyckiej części Rosji obejmuje z kolei obszar między półwyspami Jamał i Tajmyr. Główne zimowisko znajduje się nad Morzem Czarnym w Rumunii i Bułgarii.

Siedlisko lęgowe: preferuje krzaczastą tundrę lub lasotundrę, wybiera raczej suche obszary o urozmaiconej rzeźbie, takie jak skarpy i urwiska nadrzeczne, unika nizinnych obszarów tundry.

Siedlisko pozalęgowe: podobnie jak gęsi z rodzaju *Anser* wybiera pola uprawne i łąki.

Zachowanie i ekologia

Gatunek zachowuje się podobnie jak gęsi z rodzaju *Anser* i pokrewna bernikla białolica. W Polsce jest gatunkiem rzadkim, dlatego zwykle obserwuje się tylko pojedyncze osobniki lub grupki kilku ptaków w większych stadach gęsi szarych z rodzaju *Anser*. Choć z bliska bernikli rdzawoszyjej nie można pomylić z innym gatunkiem, w stadzie innych gęsi może być łatwo przeoczona.

Warto wiedzieć

Mimo że liczebność gatunku zmniejsza się i jest zagrożony wymarciem w skali światowej, w Polsce berniklę obserwuje się coraz częściej. Wynika to z faktu, że pewna frakcja populacji, która sukcesywnie się zwiększa, oddziela się od głównego nurtu przelotu i przelatuje przez Polskę, zmierzając na zimowisko w Europie Zachodniej nad Morzem Północnym. ▶

■ Bernikla rdzawoszyja, dorosła

■ Bernikle kanadyjskie

BERNIKLA KANADYJSKA C IP

Branta canadensis (Linnaeus, 1758); ang. Canada Goose

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: bernikla białolica

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Gatunek bardzo łatwy do rozpoznania, duża gęś, większa od gęgawy, z długą szyją. Kontrastowo ubarwiona: szyja czarna, reszta upierzenia w odcieniach szarości z lekkim brązowym nalotem. Na policzku charakterystyczna biała plama. Mało płochliwa.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: pierwotny zasięg występowania ogranicza się do Ameryki Północnej i zachodniej Grenlandii, gatunek sztucznie wprowadzony do Europy, dziczyła populacja gniazduje powszechnie w Anglii, Danii, Holandii i południowej Skandynawii. W Polsce gniazduje sporadycznie, częściej widuje się ją podczas przelotów w północnej części kraju.

Siedlisko lęgowe: naturalnie gniazduje w siedliskach wodnych tundry i tajgi, populacje introdukowane zakładają gniazda w parkach z jeziorami oraz w siedliskach

naturalnych zbliżonych do siedlisk gęgawy – na jeziorach z pasem szuwaru trzcinowego.

Siedlisko pozalęgowe: łąki i pola uprawne.

Zachowanie i ekologia

Towarzyska przez większość roku, w okresie pozalęgowym tworzy stada składające się z grup rodzinnych, niesparowanych osobników dorosłych oraz młodych. W Polsce upodobała sobie rejon Żuław Wiślanych, gdzie w okresie przelotów i w czasie zimowym można regularnie obserwować stada składające się nawet z kilkuset osobników.

Warto wiedzieć

Gatunek został podzielony na siedem podgatunków, a na podstawie wyników najnowszych badań genetycznych z grupy czterech podgatunków o mniejszych rozmiarach wyodrębniono oddzielny gatunek – berniklę północną *Branta hutchinsii*. ◀

I Gęgawa

GĘGAWA A L

Anser anser (Linnaeus, 1758); ang. Greylag Goose

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*

Gatunki podobne: gęś krótkodzioba, gęś białoczelna, gęś mała, gęś zbożowa

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Najbardziej masywna z gęsi z rodzaju *Anser*, wielkością zbliżona do gęsi zbożowej. Z bliska łatwo rozpoznawalna ze względu na duży różowy dziób i różowe nogi. Ubarwienie jaśniejsze niż u innych gęsi, ma więcej odcieni szarości. Skrzydła od góry jak u gęsi krótkodziobej jasnoszare, przy intensywnym oświetleniu wydają się wręcz białe.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gatunek palearktyczny, w Europie Środkowej gniazduje w rozproszonym, zwarty zasięg obejmuje obszar od Europy Wschodniej, poprzez strefę klimatu umiarkowanego aż do wybrzeży Morza Ochockiego.

Siedlisko lęgowe: jeziora z szerokim pasem szuwaru trzcinowego, na gniazdo chętnie wybiera porośnięte trzciną wyspy.

Siedlisko pozalęgowe: na żerowiska wybiera pola uprawne i łąki, na noclegowiska – jeziora, rozlewiska i starorzecza.

Zachowanie i ekologia

Jedyna gęś z rodzaju *Anser* gniazdująca w Polsce, możliwa do obserwacji przez cały rok w zachodniej części kraju, w wielu miejscach zimuje. Podczas przelotów i zimowania towarzyska, łączy się czasem w stada z innymi gatunkami, najczęściej z gęsią zbożową i białoczelną. Okres lęgowy rozpoczyna bardzo wcześnie, już w marcu szuka dogodnego miejsca na gniazdo. W okresie lęgowym tworzy terytoria, których broni przed innymi osobnikami tego samego gatunku, wyjątkowo tworzy luźne kolonie

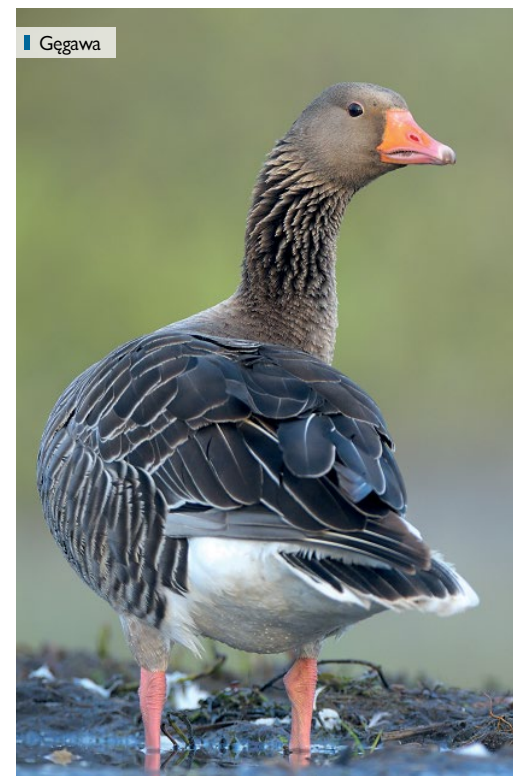
składające się z kilku, kilkunastu par. Gatunek monogamiczny, tworzy pary na całe życie.

Warto wiedzieć

Gęsi z rodzaju *Anser* są bardzo wokalne, można łatwo nauczyć się rozpoznawania gatunków po głosie. Gęgawa wydaje dźwięki niemal identyczne z odgłosami gęsi domowej, której jest protoplastą, głos gęsi zbożowej to głęboki nosowy klankor, z kolei gęś białoczelna charakteryzuje się odgłosem zbliżonym do piskliwego ujadania.

I Gęgawa, stado w locie

I Gęgawa

GĘŚ ZBOŻOWA A P

Anser fabalis (Latham, 1787); ang. Bean Goose

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: gęś krótkodzioba, gęś białoczelna, gęś mała, gęgawa

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. Gatunkiem, z którym najłatwiej można pomylić gęs zbożową, jest gęś krótkodzioba. Gęś zbożowa jest jednak większa, ma dłuższą i cieńszą szyję i bardziej wydłużony dziób, jej nogi są pomarańczowe, z kolei gęś krótkodzioba ma nogi różowe. Cechą odróżniającą jest również wierzch skrzydeł i plecy, które u gęsi zbożowej są ciemne, a u krótkodziobej popielatoszare.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gęś zbożowa nie gniazduje w Polsce, południowy zasięg obszaru lęgowego sięga północnej Skandynawii i rosyjskiej tajgi i tundry. W obrębie gatunku wyróżniamy dwa podgatunki, możliwe do obserwowania w Polsce: *A. f. fabalis*, gniazdującą bardziej na południe, w tajdze, oraz *A. f. rossicus*, która gniazduje dalej na północ, w tundrze.

Siedlisko lęgowe: obszary podmokłe tajgi, tundry i lasotundry.

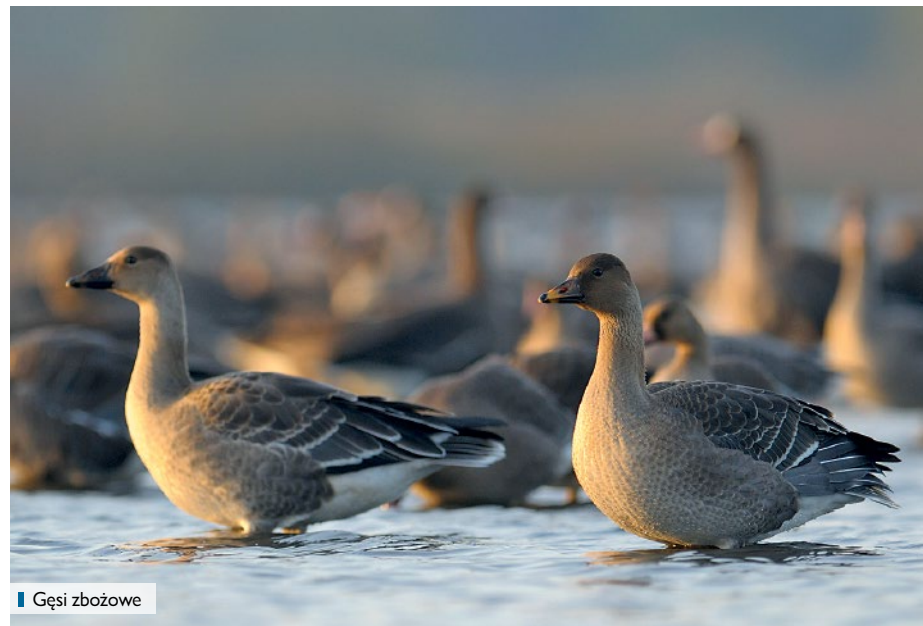
Siedlisko pozalęgowe: na żerowiska wybiera pola uprawne i łąki, na noclegowiska – jeziora, rozlewiska i starorzecza.

Zachowanie i ekologia

Zachowanie podobne do innych gęsi z rodzaju *Anser*, w Polsce obserwuje się stada przelotne, a w zachodniej części kraju zimujące. Z gęsią białoczelną są podczas migracji najliczniejszymi przedstawicielami grupy *Anser* w kraju. Podczas okresu poazalęgowego łączy się w stada z innymi gatunkami gęsi.

Warto wiedzieć

Wyróżniono pięć podgatunków gęsi zbożowej, które skupiono w dwóch grupach o zbliżonych cechach: gęsi tundrowe – mniejsze, z krótszym dziobem i grubsza szyją, do tej grupy należą podgatunki: *rossicus* i *serrirostris*; gęsi tajgowe – większe,

■ Gęsi zbożowe

z cieńszym dziobem i cieńszą szyją, do grupy należą podgatunki: *fabalis*, *midendorffii* i *johanseni*. Podgatunki z zachodu zasięgu (*rossicus* i *fabalis*) są mniejsze od wschodnich (*serrirostris* i *midendorffii*). W obszarze lasotundry istnieje szeroka strefa pokrywania się zasięgów

podgatunków, dochodzi do powstawania par mieszanych, co dodatkowo utrudnia rozpoznawanie podgatunków w terenie. Najnowsze badania dowodzą, że podgatunki skupione w dwóch grupach należałyby rozdzielić na dwa gatunki: tajgowy i tundrowy.

■ Gęsi zbożowe

GĘŚ KRÓTKODZIOBA A P

Anser brachyrhynchus (Baillon, 1833); ang. *Pink-footed Goose*
Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*
Gatunki podobne: gęś zbożowa

Rozpoznawanie

Brak dymorfizmu płciowego. Gatunkiem, z którym najłatwiej można pomylić gęś krótkodzioba jest gęś zbożowa, od której różni się mniejszymi rozmiarami, krótszą i grubszą szyją oraz mniejszym, grubszym dziobem. Gęś zbożowa ma pomarańczowe nogi, a krótkodzioba różowe. Cechą rozpoznawczą jest również wierzch skrzydeł i plecy, które u gęsi zbożowej są ciemne, z kolei u krótkodziobej popielatoszare, podobnie jak u gęgawy. Gęś krótkodzioba swoją zwartą sylwetką bardziej przypomina tundrowe podgatunki gęsi zbożowej.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: główne lęgowiska znajdują się na Islandii, wschodniej Grenlandii i archipelagu Svalbard, zimuje głównie w Wielkiej Brytanii i na południowo-wschodnich wybrzeżach Morza Północnego, a także w Holandii, Belgii i Danii. Obszary zimowisk i lęgowisk są położone

w oddaleniu od siebie i nie pokrywają się. W Polsce regularnie widywana w okresie migracji i zimą w stadach gęsi zbożowych i białoczelnych, są to jednak zwykle pojedyncze osobniki lub małe grupki. Z uwagi na duże podobieństwo do gęsi zbożowej, wypatrzenie jej wymaga zarówno doświadczenia, jak i poświęcenia dłuższej uwagi podczas obserwowania siedzącego stada. **Siedlisko lęgowe:** gniazduje w arktycznej tundrze, na półkach skalnych, stromych skarpach, klifach, często w pobliżu kolonii ptaków morskich. **Siedlisko pozalęgowe:** stada gęsi krótkodziobych zatrzymują się na słonych bagnach w estuariach rzek, wybierają też pola uprawne.

Zachowanie i ekologia

Zachowanie podobne do zwyczajów innych gęsi z rodzaju *Anser*, w okresie migracji i zimowania towarzyska, w miejscach głównych zimowisk w Wielkiej

Gęsi krótkodziobe w locie

Brytanii i Holandii tworzy kilkudziesięczne stada. Wędruje wąskimi korytarzami migracyjnymi pomiędzy lęgówkami a zimowiskami. Gniazduje od połowy maja do końca czerwca lub początku lipca, pary bronią swojego terytorium, ale w dogodnych warunkach mogą tworzyć luźne kolonie. Po okresie lęgowym ptaki przechodzą okres pierzenia w lipcu, sierpniu i wtedy na około 25 dni tracą zdolność do lotu.

Warto wiedzieć

Wszystkie gęsi z rodzaju *Anser* i *Branta* mają podobne zwyczaje w okresie pozalęgowym, co sprawia, że ptaki z tych grup często tworzą stada mieszane. Największe

koncentracje, przekraczające niekiedy 100 tysięcy osobników, tworzą na noclegowiskach. Noclegowiska są zlokalizowane na wodzie, zwykle jest to jezioro, rozlewisko albo starorzecze. O świcie ptaki w mniejszych stadach i małych grupkach wylatują na żerowiska znajdujące się na okolicznych polach uprawnych lub łąkach. Noclegowiska są położone w stałych miejscach i wykorzystywane przez ptaki przez wiele lat, mają więc istotne znaczenie w ochronie gęsi, gdyż skupiają znaczne frakcje całych populacji. Szacowanie liczebności gęsi odbywa się na podstawie liczenia osobników na noclegowiskach podczas porannego wylotu.

Gęś krótkodzioba, młoda

■ Gęsi białoczelne, dorosłe

GĘŚ BIAŁOCZELNA A P

Anser albifrons (Scopoli, 1769); ang. *White-fronted Goose*

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*

Gatunki podobne: gęś mała

Rozpoznawanie

Brak dymorfizmu płciowego. Dorosła gęś białoczelna ma białą plamę wokół dzioba, zachodzącą nieco na czoło, a także ciemne poprzeczne pasy na brzuchu. Gatunkiem, z którym najłatwiej pomylić gęś białoczelną jest gęś mała – tak zwany gatunek bliźniaczy, trudny do odróżnienia. Gęś białoczelna jest większa od gęsi małej, ma krótsze skrzydła i mniejszą białą plamę na czole, która nie sięga czubka głowy, a także brak żółtej obrączki ocznej.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gęś białoczelna gniazduje na dalekiej północy, na zachodzie zasięg występowania sięga europejskich obszarów tundry w Rosji i ciągnie się dalej na wschód aż do granic kontynentu, gniazduje również w północnej części Ameryki Północnej i na Grenlandii. Zimuje w Europie i w strefie klimatu umiarkowanego Azji i Ameryki Północnej.

Siedlisko lęgowe: gniazduje w tundrze i lasotundrze, głównie nizinnej, zarówno na wybrzeżu, jak i w głębi lądu.

Siedlisko pozalęgowe: na żerowiska wybiera pola uprawne i łąki, na noclegowiska – jeziora, rozlewiska i starorzecza.

Zachowanie i ekologia

Gatunek typowo migrujący pomiędzy daleko od siebie położonymi terenami lęgowymi a zimowiskami. Ptaki nieprzystępujące do lęgów w danym roku lub po stratach lęgów gromadzą się na pierzowiskach zlokalizowanych dalej na północ niż tereny lęgowe, na dużych zbiornikach wodnych porośniętych szuwarem. W czasie migracji towarzyska, w Polsce widywana głównie podczas przelotów i w zachodniej części kraju podczas zimowania. Tworzy stada tak zwanych dzikich gęsi, migrujących przez Polskę jesienią i wiosną, stanowiąc razem z gęsią zbożową ich główny trzon.

■ Gęś białoczelna, dorosła

Warto wiedzieć

Ze względu na wymieszanie na noclegowiskach dwóch gatunków: gęsi białoczelnej i zbożowej, opracowano metodę służącą do oszacowania liczebności poszczególnych gatunków na podstawie ich wokalności. Podczas wylotu z noclegowiska

ptaki jednocześnie wydają dźwięki, wywołując hałas. Metoda polega na procentowym określeniu, które gęsi głośniejsze się odzywają, z uwagi na to, że gatunki te mają zupełnie inne głosy. Wprawne ucho ornitologa łatwo określi stosunek jednych do drugich.

GĘŚ MAŁA A Z

Anser erythropus (Linnaeus, 1758); ang. Lesser White-fronted Geese

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: gęś białoczelna

Rozpoznawanie

Brak dymorfizmu płciowego. Jest bardzo podobna do gęsi białoczelnej, dorosła gęś mała jest nieco mniejsza niż gęś białoczelna, ma dłuższe skrzydła (u siedzącego ptaka wystają poza ogon), biała plama na czole jest duża i sięga aż do czubka głowy, ma też żółtą obrączkę oczną. Gatunek monotypowy – nie wyróżniono podgatunków mimo szerokiego zasięgu oraz izolowanych populacji.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gniazduje w czterech izolowanych populacjach: skandynawskiej (obejmującej również obszary Półwyspu Kolskiego), zachodniosyberyjskiej, centralnosyberyjskiej i wschodniosyberyjskiej. Populacja skandynawska jest szczątkowa, szacowana na 60–80 osobników. Główne obszary zimowania populacji skandynawskiej i zachodniosyberyjskiej znajdują się nad Morzem Czarnym i Kaspijskim. **Siedlisko lęgowe:** gniazduje głównie w nizinnej tundrze i lasotundrze, blisko mokradł i bagien. Na okres pierzenia, kiedy gęsi tracą zdolność do lotu (tuż po okresie lęgowym), ptaki zostają w miejscu gniazdowania albo wędrują na północ, w bezpieczniejsze regiony dużych zbiorników wodnych z bogatą roślinnością szuwarową, gdzie mogą się ukrywać.

Siedlisko pozalęgowe: na zimowiskach i w okresie lęgowym siedliskiem gęsi są tereny otwarte, głównie łąki i pastwiska, z uwagi na zasięg występowania można ją obserwować również na suchych stepach. W Polsce i w Europie Zachodniej spotykana w stadach innych gatunków gęsi z rodzaju *Anser*, do których dołącza pojedynczo, rodzinami lub małymi grupkami.

Zachowanie i ekologia

Trasy wędrówek zostały odkryte dopiero niedawno dzięki zastosowaniu nadajników satelitarnych. Ptaki obserwowane w Polsce i Europie zachodniej pochodzą z populacji skandynawskiej, część z nich może również pochodzić z zachodniej Syberii.

Warto wiedzieć

Gęś mała jest gatunkiem narażonym na wymarcie, najlepiej poznana populacja skandynawska zmniejsza liczebność, o populacjach z centralnej i wschodniej Syberii nie wiadomo wiele. Dużym zagrożeniem są polowania, szacuje się, że 20–30% populacji zachodniopalearktycznej (gniazdującej w Skandynawii, północno-zachodniej Rosji) ginie w wyniku polowania. Nadzieją na przetrwanie gatunku są międzynarodowe akcje, jak np. przygotowany w 2008 roku przez grupę specjalistów roku plan ochrony populacji zachodniopalearktycznej.

■ Gęś mała, dorosła

■ Gęś mała, dorosła, w stadzie z innymi gatunkami z rodzaju *Anser*

LODÓWKA A P

Clangula hyemalis (Linnaeus, 1758); ang. Long-tailed Duck

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: gatunek charakterystyczny, trudny do pomylenia, samica podobna do samicy kamieniuszki

Rozpoznawanie

Wyraźny dymorfizm płciowy: samiec w okresie jesienno-zimowym ma białoczarne upierzenie, z podobnie jak u rożeńca wydłużonymi środkowymi sterówkami. Samica nie ma długiego ogona i jest brązowo-biała. Jest to raczej mała kaczka morska, bardzo rzadko obserwowana w innym środowisku niż morze.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: lodówka gniazduje w strefie tundry północnej Skandynawii, Rosji i Islandii. Jesienią, wiosną i zimą licznie obserwowana na wodach południowego Bałtyku, gdzie znajduje się największe zimowisko gatunku. Często łączy się w stada z uhlą i markaczką.

Siedlisko lęgowe: arktyczna bezdrzewna tundra nizinna z licznymi jeziorami i stawami.

Siedlisko pozalęgowe: płytkie wody morskie zasobne w pokarm, zwłaszcza w mięczaki denne. Populacje zimujące w Europie są w większości skoncentrowane na Bałtyku.

Zachowanie i ekologia

Gatunek w pełni migrujący, samce wkrótce po rozpoczęciu wysiadywania przez samice opuszczają ją, by łączyć się w małe grupy i przemieścić się na pierzowisko, czasami takie przemieszczenia mogą być bardzo dalekie – do tysiąca kilometrów. Samica zaczyna się pierzyć, gdy młode są prawie samodzielne, i przemieszcza się na pierzowiska położone blisko terenów lęgowych, podczas gdy młode gromadzą się w osobne stada bez rodziców. Po pierzeniu ptaki wędrują na zimowiska, gdzie łączą się w duże stada, często z dala od brzegu. Na zimowiskach zostają do

Lodówka, samiec

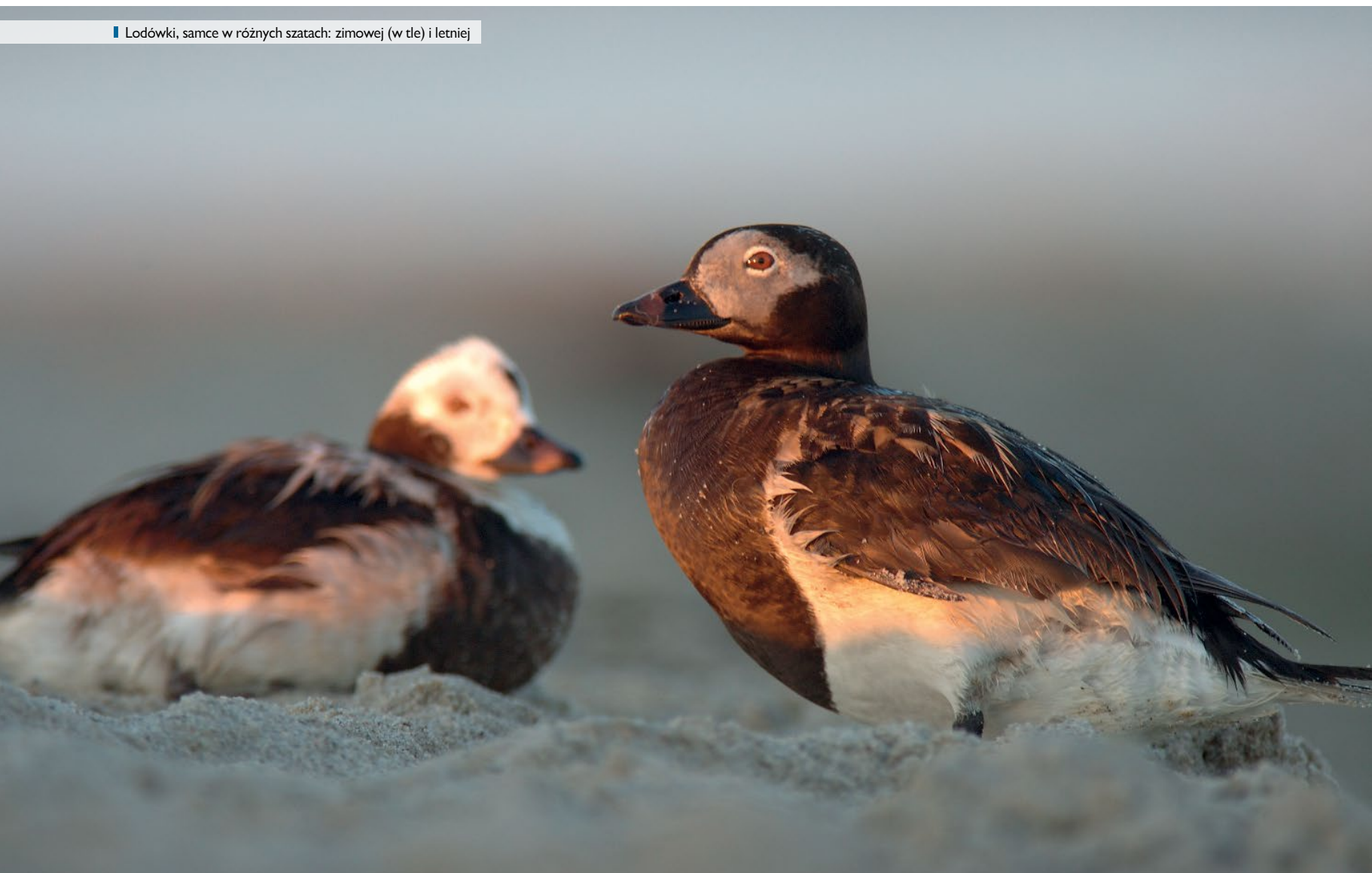
kwietnia, w tym okresie intensywnie żerują, łączą się w pary, tokują i kopulują.

Warto wiedzieć

W ostatnich 20 latach zaobserwowano drastyczny spadek liczebności lodówki:

z szacowanych 4,3 milionów osobników na przełomie lat 80. i 90. XX wieku do 1,5 miliona w połowie pierwszej dekady XXI wieku. Przyczyn tego zjawiska upatruje się w zmianach klimatycznych oraz eutrofizacji wód Bałtyku.

Lodówki, samce w różnych szatach: zimowej (w tle) i letniej

■ Turkan, dorosły samiec w locie

TURKAN A Z

Somateria spectabilis (Linnaeus, 1758); ang. *King Eider*

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: samica podobna do samicy edredona

Rozpoznawanie

Wyraźny dymorfizm płciowy, u samca tułów czarno-biały, kształt i kolorystyka głowy niepowtarzalne, przykuwające uwagę. Ubarwienie samicy przywodzi na myśl upierzenie samic kaczek pływających z rodzaju *Anas*, jej ciało jest pokryte mozaiką maskujących wzorów w różnych odcieniach brązu. Turkan jest dużą, kręłą kaczką nurkującą, dorosły samiec ma jaskrawoczerwono-pomarańczowy dziób i niebieską głowę, samica odróżnia się od podobnej samicy edredona bardziej kręłą sylwetką i mniej wydłużonym profilem głowy oraz innym kształtem rysunku na bokach ciała – łuskowaty wzór zamiast prążków.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gniazduje na arktycznych wybrzeżach Europy, Azji i Ameryki Północnej, oprócz Skandynawii i Islandii. Na zimę przemieszcza się na południe, by zimować na wodach przybrzeżnych Islandii, na wyspach na północ od Wielkiej Brytanii i na wodach w okolicach Kamczatki.

Siedlisko lęgowe: gniazduje w arktycznej tundrze w pobliżu jezior, oczek i innych terenów podmokłych z otwartym lustrem wody, zwykle blisko wybrzeża, rzadko dalej niż 50 km.

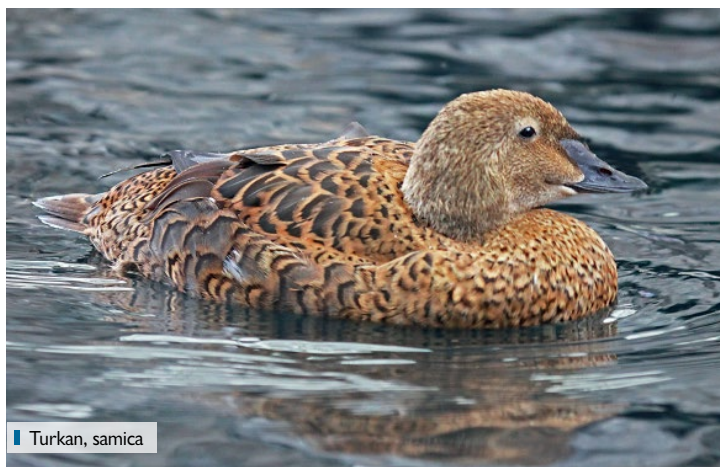
Siedlisko pozalęgowe: gatunek pierzy się na obszarze spokojnych fiordów, gdzie występują znaczne zasoby zoobentosu, którym się żywi. Zimuje na otwartych wodach morskich w miejscach występowania fauny dennej, która stanowi pokarm turkana.

Zachowanie i ekologia

Gatunek migrujący, choć nie oddala się zbyt daleko od lęgowisk, np. populacje gniazdujące na półwyspie Kanin i na Nowej Ziemi zimują u północnych wybrzeży Norwegii. Ptaki na zimowiskach łączą się w stada, gdzie formują się pary, sparowane osobniki wracają na lęgowiska i zakładają gniazdo na ziemi. Mogą gniazdować w pojedynczych parach, ale w dogodnych warunkach, szczególnie na wyspach, mogą również tworzyć kolonie lęgowe. Samiec zostaje przy samicy do momentu złożenia przez nią jaj i rozpoczęcia inkubacji, następnie odlatuje na pierzowiska.

Warto wiedzieć

Przez ostatnie 20 lat liczebność gatunku sukcesywnie się zmniejsza, zagrożenia dla populacji turkana stanowią wycieki ropy i polowania, ale najistotniejszym wydaje się przyłów w sieci rybackie. Z powodu dodatkowej śmiertelności spowodowanej działalnością człowieka co roku ginie 10–20% populacji gatunku.

■ Turkan, samica

■ Turkan, młody samiec

EDREDON

Somateria mollissima (Linnaeus, 1758); ang. *Eider*

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*

Gatunki podobne: samica podobna do samicy turkana

Rozpoznawanie

Wyraźny dymorfizm płciowy. Duża, masywna kaczka morska z charakterystycznym kształtem głowy, przypominającym wydłużony trójkątny ryj. Samiec w szacie godowej czarno-biały, z zielonkawym bokiem i tyłem szyi, samica brązowa, ubarwiona podobnie jak kaczki pływające, np. krzyżówka.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: występuje na północnych wybrzeżach Atlantyku – na Wyspach Brytyjskich, Grenlandii, wybrzeżach Ameryki Północnej oraz w Skandynawii, a także na północnych wybrzeżach Pacyfiku: na Alaski i Kamczatce.

Siedlisko lęgowe: typowo morska kaczka gniazdująca blisko morza.

Siedlisko pozalęgowe: okres pozalégowy spędza na morzu, tworząc stada. Nurkuje, żywiąc się zoobentosem, w Polsce widywana głównie podczas przelotów i zimą.

Zachowanie i ekologia

Gatunek częściowo wędrowny, większość populacji migruje na krótkie dystanse, populacje w południowej części zasięgu, szczególnie europejskie, osiadłe. Zwykle gniazduje kolonijnie, największe z kolonii lęgowych osiągają liczebność 3 tysięcy par. Zimą spędza na morzu, formując duże stada.

Warto wiedzieć

W Polsce gatunek nielégowy, ale w ostatnich latach stwierdzono wyjątkowe gniazdowanie w porcie w Gdańsku. Edredon buduje gniazda ze swojego puchu, który chroni jaja przed niskimi temperaturami. Puch edredona jest wysoko ceniony ze względu na duże właściwości izolacyjne, dlatego w miejscach liczego gniazdowania, np. na Islandii, zbiera się go z gniazd. Produkuje się z niego kołdry, śpiwory i kurtki.

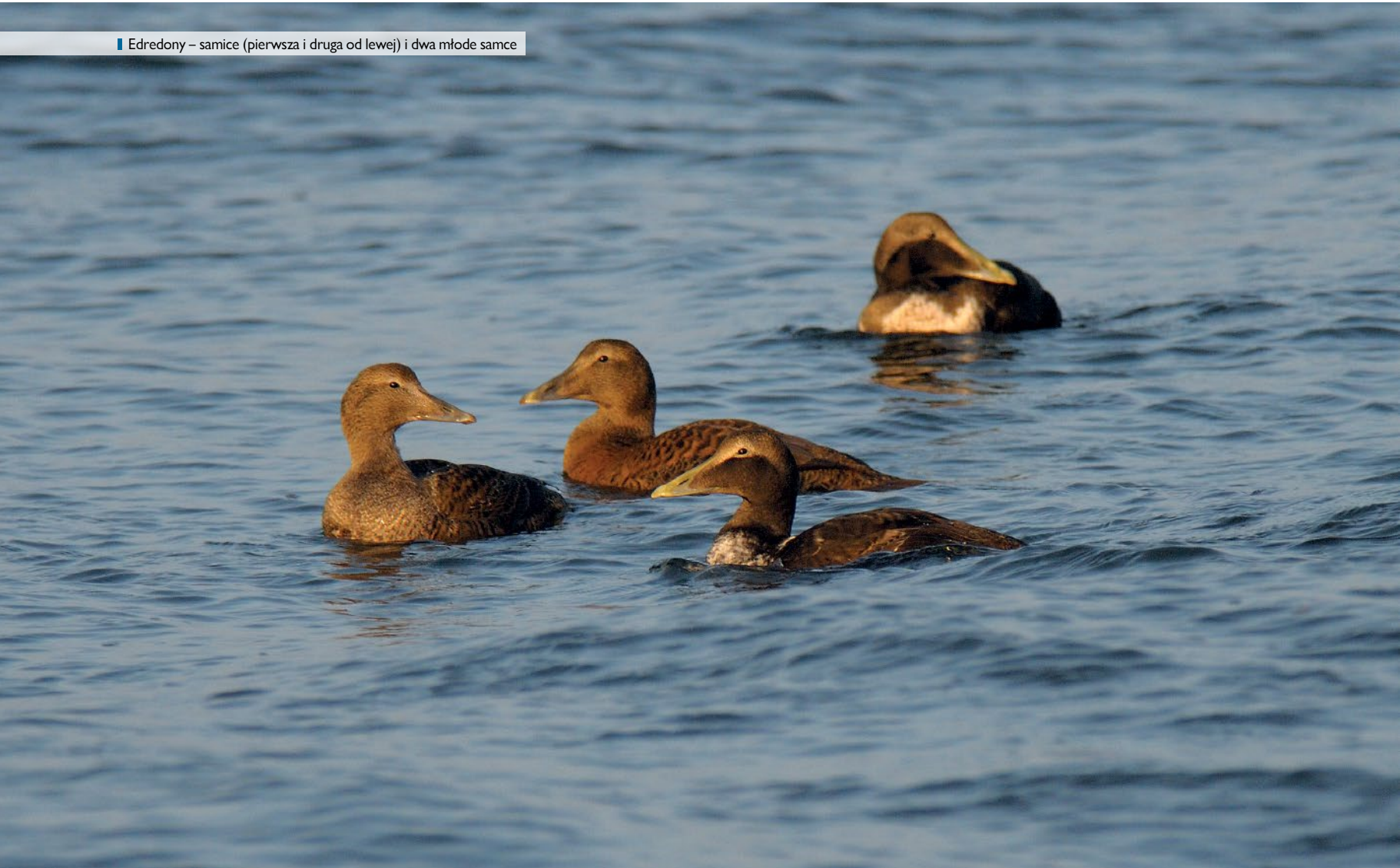

Edredon, samica i młody samiec

Edredon, samiec

Edredony – samice (pierwsza i druga od lewej) i dwa młode samce

■ Birginiaki w locie, samce i samice

BIRGINIAK

Polysticta stelleri (Pallas 1769); ang. *Steller's Eider*

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowe *Anatidae*

Gatunki podobne: gatunek charakterystyczny, trudny do pomylenia

Rozpoznawanie

Występuje wyraźny dymorfizm płciowy, samiec kontrastowo ubarwiony, czarno-biały z pomarańczową piersią, głowa zarówno samca, jak i samicy ma charakterystyczny,

kwadratowy kształt. Samica ubarwiona podobnie do samic kaczek pływających *Anas* – jej upierzenie to maskująca mozaika różnych odcieni ciemnego brązu. Ptak nieco mniejszy od edredona.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: zidentyfikowano dwie izolowane populacje biogeograficzne gatunku: zachodniosyberyjską gniazdującą na półwyspach Jamał i Tajmyr oraz północnopacyficzną, która gniazduje we wschodniej Syberii i na Alasce. Populacja zachodnia zimuje na wybrzeżach Półwyspu Kolskiego i północnych wybrzeżach Półwyspu Skandynawskiego oraz nielicznie na Bałtyku. Populacja wschodnia okres zimowy spędza u wybrzeży Kamczatki i południowej Alaski.

Siedlisko lęgowe: w czasie lęgów birginiak zasiedla jeziora i stawy na północnych krańcach tundry, najchętniej obszar płaskiego nizinnego pasa tundry u wybrzeży morskich.

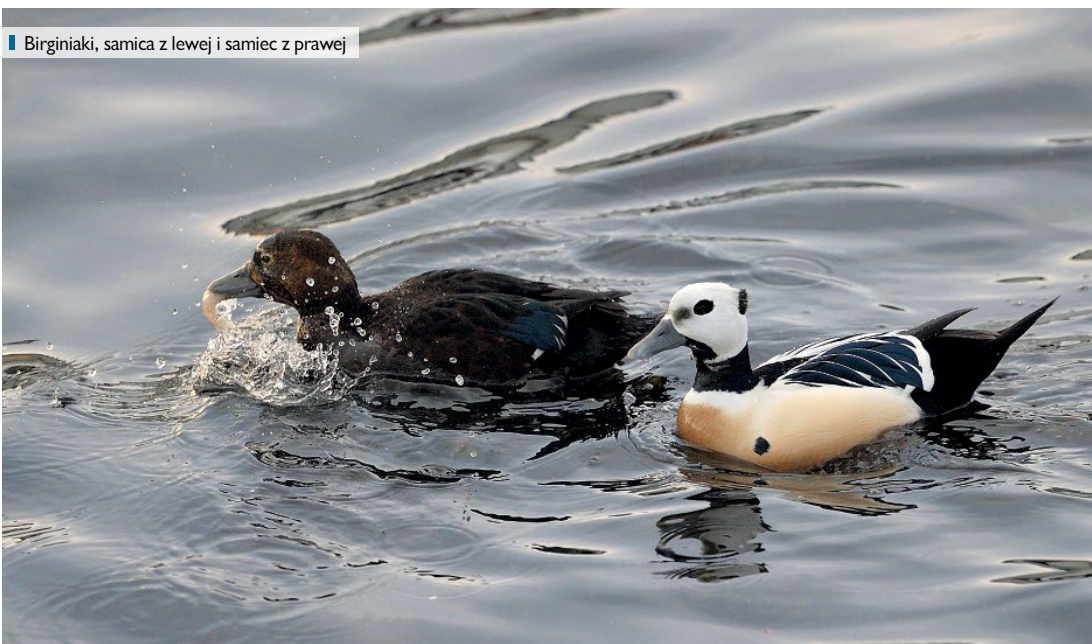
Siedlisko pozalęgowe: płytkie wody morskie, zasobne w pokarm, który stanowią organizmy denne, głównie małże.

Zachowanie i ekologia

Gatunek migrujący, gniazduje przeważnie pojedynczo, w dogodnych warunkach potrafi jednak gniazdować w małych luznych koloniach. Krótko po wylęgu samice prowadzą swoje młode na wody morskie, gdzie tworzą stada. Na bezpieczne obszary pierzowisk ptaki odbywają wędrówki, czasem na znaczne odległości – do 3 tysięcy kilometrów, tam tracą zdolność do lotu, gubiąc wszystkie lotki, po pierzeniu ptaki przenoszą się na zimowiska. Birginiaki zimują w grupkach lub większych stadach, gdzie tokują i tworzą pary lęgowe, już w parach wędrują na lęgowiska.

Warto wiedzieć

Birginiak w Polsce należy do gatunków zalatujących sporadycznie, jest kaczką północną i jego główne zimowiska znajdują się na wodach morskich położonych na północ od Polski. Jeszcze 20–30 lat temu pojawiał się na polskim Wybrzeżu rzadko, ale regularnie, obecnie tylko wyjątkowo. Zmniejszenie stwierdzeń birginiaka w Polsce ma związek z ogólnym spadkiem liczebności gatunku oraz z ociepleniem klimatu.

■ Birginiaki, samica z lewej i samiec z prawej

UHLA A P

Melanitta fusca (Linnaeus 1758); ang. Velvet Scoter

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: markaczka, uhla pstrodzioba, uhla garbonosa

Rozpoznawanie

Występuje dymorfizm płciowy, samiec czarny, samica brunatnobrązowa. Maszynowa kaczka, większa od markaczki, cechą różniącą jest białe lusterko na skrzydle (samiec i samica), z bliska widać u samca białą plamę pod okiem i żółty dziób.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gniazduje w Skandynawii, północno-wschodniej Finlandii i na dużych obszarach zachodniej Syberii, izolowana populacja gniazduje w górach w Turcji. Zimuje na morzu, głównie na Bałtyku, ale również na Morzu Czarnym, Kaspijskim i wybrzeżach zachodniej i północnej Europy.

Siedlisko lęgowe: gniazduje na zalesionych wybrzeżach morskich, nad słodkowodnymi

jeziorami w tajdze i lasotundrze, a także w górach.

Siedlisko pozalęgowe: w okresie przelotów i zimowania przebywa głównie na wodach morskich podobnie jak markaczka, często tworząc wraz z nią stada mieszanne.

Zachowanie i ekologia

Gatunek w pełni wędrowny, gniazduje zwykle w pojedynczych parach. Ptaki niełęgowe spędzają wiosnę na zimowiskach, na otwartych wodach morskich. Po odbyciu lęgów latem następuje czas pierzenia, kiedy ptaki tracą zdolność do lotu. Samce zwykle odbywają pierzenie wcześniej i w innych miejscach niż samice, pierzowiska znajdują się na płytkich otwartych wodach dużych zbiorników wodnych lub mórz. Po pierzeniu ptaki przemieszczają się na zimowiska położone

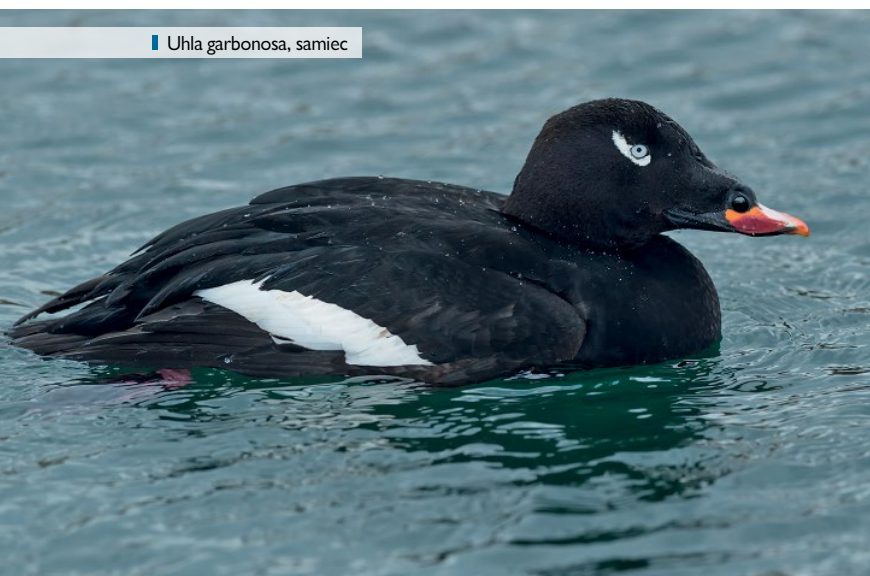
Uhla, samiec

prawie zawsze na morzu zasobnym w pokarm, na który składają się mięczaki i inne organizmy strefy bentosu.

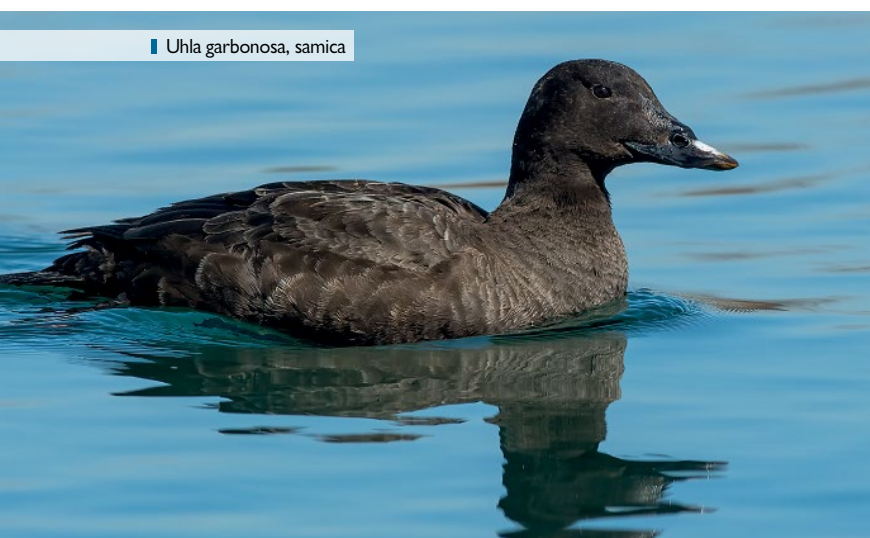
Warto wiedzieć

Podczas obserwacji na morzu kaczki z rodzaju *Melanitta* często siedzą bardzo daleko od brzegu i ciężko jest rozpoznać

gatunek. Sposobem na to jest cierpliwe obserwowanie stada, kaczki po nurkowaniu co jakiś czas trzepoczą skrzydłami w celu pozbycia się nadmiaru wody, można wtedy nawet z dużej odległości zauważyć obecność lub brak białego lusterka na skrzydle, który ułatwia rozpoznanie. ▲

Uhla garbonosa, samiec

Uhla garbonosa, samica

UHLA GARBONOSA A Z

Melanitta deglandi (Bonaparte, 1850); ang. White-winged Scoter

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: markaczka, uhla, uhla pstrodzioba

Rozpoznawanie

Bardzo podobna do uhli, również występuje dymorfizm płciowy – samiec jest czarny, samica brunatnobrązowa. Samica ma inny profil dzioba niż osobnik żeński uhli – u uhli jest wklęsły, u uhli garbonosej wypukły. Samiec ma czarną narośl na dziobie, kolor dzioba jest bardziej jaskrawy, pomarańczowoczerwony, a biała plama pod okiem bardziej wydłużona i zakrzywiona ku górze, przypominająca przecinek.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: podgatunek *M. d. deglandi* gniazduje na dużych obszarach Alaski i Kanady, zimuje na pacyficznych wodach przybrzeżnych USA, Kanady i Meksyku oraz na atlantyckich wybrzeżach USA i Kanady; podgatunek *M. d. stejnegeri* gniazduje we wschodniej Syberii, zimuje na wodach północnego Pacyfiku, wodach wokół Japonii i wybrzeżach Chin aż do Hong Kongu.

Siedlisko lęgowe: gniazduje na lesistych wybrzeżach morskich, leśnych jeziorach, w strefie tajgi i lasotundry, a także wysoko w górach.

Siedlisko pozalęgowe: zdecydowana większość populacji zimuje na płytkich wodach morskich, w pobliżu estuariów rzek zasobnych w pokarm, który stanowią głównie małże.

Zachowanie i ekologia

Gatunek w pełni migrujący, wędruje z obszarów lęgowych często położonych z dala od wybrzeża na zimowiska znajdujące się prawie wyłącznie na morzu. Gniazduje w pojedynczych parach, okazjonalnie w luźnych koloniach, również w koloniach mew i rybitw. Po okresie lęgowym dorosłe osobniki odbywają wędrówkę na pierzowiska, gdzie stają się niezdolne do lotu na kilka tygodni, następnie po odrośnięciu lotek ptaki udają się na zimowiska. Zarówno na pierzowiskach, jak i na zimowiskach chętnie łączą się w stada, czasem duże, liczące wiele tysięcy osobników.

Warto wiedzieć

Dawne podgatunki uhli, nominatywny *fusca* i *deglandi*, zostały rozdzielone na dwa gatunki. Ten ostatni dzielił się na dwa podgatunki: *deglandi* (amerykański) i *stejnegeri* (syberyjski). Właśnie podgatunek *M. d. stejnegeri*, nazywany też uhlą azjatycką został stwierdzony w Polsce. Ostatnio jednak po wnikliwych badaniach i te dwa podgatunki zostały przypisane do osobnych gatunków. Zatem od niedawna uznaje się trzy blisko spokrewnione gatunki: uhla *M. fusca* – występująca w Europie i zachodniej Syberii, uhla garbonosa amerykańska *M. deglandi deglandi* i uhla garbonosa syberyjska *M. deglandi stejnegeri*. ◀

■ Markaczka, samica

MARKACZKA

Melanitta nigra (Linnaeus, 1758); ang. *Common Scoter*

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*

Gatunki podobne: uhla, markaczka amerykańska

Rozpoznawanie

Występuje dymorfizm płciowy. Krępa, średniej wielkości kaczka, tylko sporadycznie spotykana poza wodami morskimi. Samiec cały czarny, także skrzydła w locie mają czarną barwę, na dziobie od góry pomarańczowożółty guz. Samica czarniawoszara z jaśniejszym policzkiem.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gniazduje daleko na Północy w strefie tundry, na dużych obszarach Syberii Zachodniej i Środkowej, zimuje na przybrzeżnych wodach morskich Bałtyku, Morza Północnego i Atlantyku aż do wybrzeży Sahary Zachodniej. W Polsce pojawia się już od sierpnia w okresie przelotów, jesienią, zimą i wiosną zatrzymuje się na polskich wodach Bałtyku, tworząc niekiedy wielotysięczne stada.

Siedlisko lęgowe: preferuje niziną tundrę, często tereny rozległych mokradeł, gdzie chętnie zasiedla wysepki.

Siedlisko pozalęgowe: na obszary pierzenia (kiedy ptaki tracą zdolność do lotu) i zimowania wybiera zwykle płytkie

obszary morskie, duże pierzowisko zostało zidentyfikowane na płycznach bałtyckiej Zatoki Pomorskiej.

Zachowanie i ekologia

Gatunek w pełni migrujący, zwykle odbywający dalekodystansowe wędrówki, chociaż małe populacje z południowego skraj zasięgu nie pokonują dużych odległości między lęgowiskiem a zimowiskiem. Gniazduje zwykle w pojedynczych parach, a na pierzowiskach i zimowiskach tworzy duże kilkutyśięczne stada, choć równie często występuje w małych grupkach. Odżywia się głównie pokarmem z dna zbiorników wodnych (małże, owady i inne organizmy strefy bentosu), zdobywanym podczas nurkowania.

Warto wiedzieć

Mimo że w okresie pozalęgowym markaczka występuje licznie na polskim wybrzeżu, największe koncentracje można zaobserwować dopiero po wypłynięciu na pełne morze statkiem, szczególnie w miejscach jej dużej koncentracji, np. na ławicę Odrzaną – na północ od Świnoujścia. ◀▶

■ Markaczki, samica z lewej i samiec z prawej

MARKACZKA AMERYKAŃSKA

Melanitta americana (Swainson, 1832); ang. *Black Scoter*

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*

Gatunki podobne: uhla, markaczka

Rozpoznawanie

Gatunek bliźniaczy z markaczką (klasyfikowany dawniej jako jej podgatunek), bardzo podobny. Występuje wyraźny dymorfizm płciowy, samiec jest czarny, samica brunatnobrązowa. Cechą rozpoznawczą samca jest nieco inny profil dzioba, u markaczki amerykańskiej jest on wypukły z dużą, wydętą nasadą, która w okresie lęgowym jest jaskrawopomarańczowa. Samica bardzo trudna do rozpoznania, niektóre z nich mogą mieć nieco grubszy dziób z brudnożółtą plamą.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gniazduje we wschodniej Syberii, na Alasce i wschodnich regionach północnej Kanady, zimuje na płytkich wodach morskich w rejonie północnego Pacyfiku oraz na atlantyckich wybrzeżach Ameryki Północnej.

Siedlisko lęgowe: podobnie jak markaczka zwyczajna preferuje niziną tundrę w pobliżu słodkowodnych jezior i stawów.

Siedlisko pozalęgowe: płytkie obszary wód morskich zasobne w pokarm – organizmy strefy bentosu.

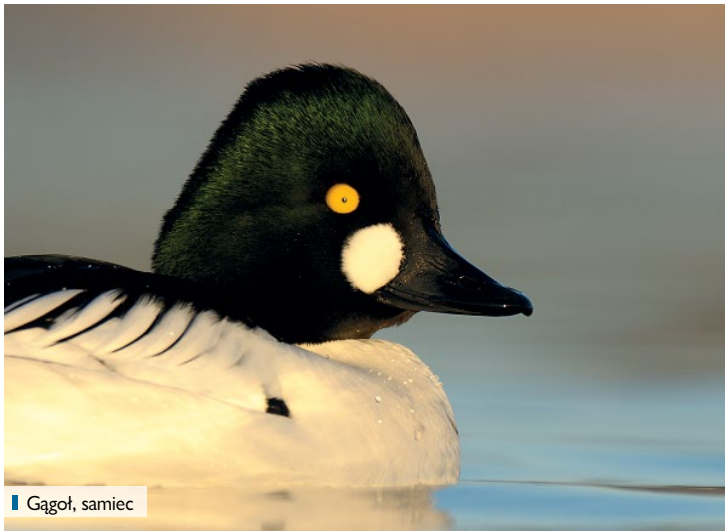
■ Markaczka amerykańska, samiec

Zachowanie i ekologia

Zachowanie i strategia życiowa gatunku bardzo zbliżona do markaczki zwyczajnej, opisanej powyżej.

Warto wiedzieć

W Polsce markaczka amerykańska jest bardzo rzadkim gatunkiem, została stwierdzona na Wybrzeżu tylko sześć razy. ▲

■ Gągoł, samiec

GĄGOŁ A L

Bucephala clangula (Linnaeus, 1758); ang. Goldeneye

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: samiec możliwy do pomylenia tylko z sierpcem, którego spotkanie w Polsce jest mało prawdopodobne, samica z dalszej odległości może przypominać grączyce – kaczki z rodzaju *Aythya*

Rozpoznawanie

Wyraźny dymorfizm płciowy. Średniej wielkości krępa i zwarta kaczka nurkująca, samiec czarno-biały z dużą, owalną głową, czarną z zielonkawym połyskiem. Przy dziobie typowa biała plama, na wierzchu skrzydeł w locie duża biała plama. Samica bardziej jednolicie ubarwiona, w odcieniach brązu i szarości. W locie uderzając skrzydłami, gągoł wydaje charakterystyczne świszczące dźwięki.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gatunek szeroko rozpowszechniony w strefie umiarkowanej całej półkuli północnej.

Siedlisko lęgowe: związany z oligotroficznymi i mezotroficznymi zbiornikami wodnymi w lasach, w pasie pojezierzy północnej Polski.

Siedlisko pozalęgowe: w okresie pozalęgowym gromadzi się w stadach, zimuje na dużych jeziorach, zalewach przy morskich i na morzu.

Zachowanie i ekologia

Większość populacji migruje, ale nieliczne, głównie z Europy Zachodniej, są osiadłe. Gniazdo zakłada w dziupli drzewa, chętnie zajmuje duże budki lęgowe, młode po wykluciu skaczą, czasem ze znacznej wysokości, by następnie wiedziona przez samice dotrzeć do zbiornika lub ciekę wodnego. Po rozpoczęciu wysiadywania przez samice samce

wędrują na pierzowiska położone na dużych jeziorach, zalewach lub morzu, gdzie łączą się w liczne stada, w stadach i małych grupkach spotykany również w okresie zimowym.

Warto wiedzieć

Ostatnio obserwuje się wyraźny wzrost liczebności gągoła, w ostatnich 25 latach jego populacja w Europie wzrosła o 54%.

■ Gągoł, samica

■ Gągoły podczas toków

BIELACZEK

Mergellus albellus (Linnaeus, 1758); ang. Smew

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: gatunek charakterystyczny i trudny do pomylenia

Rozpoznawanie

Występuje wyraźny dymorfizm płciowy. Samiec czarno-biały, czarna plama w okolicy oka, układ ubarwienia samicy zbliżony do samicy markaczki, lecz samica bielaczka jest mniejsza i dużo jaśniejsza.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gatunek charakterystyczny dla lesistych obszarów strefy umiarkowanej i tajgi, w której gniazduje od Skandynawii do wybrzeży Morza Ochociego. Odizolowany od głównego zasięgu niewielki obszar lęgowy znajduje się na Białorusi. Zimuje w rozproszeniu zarówno na różnego rodzaju słodkowodnych zbiornikach wodnych, jak i na przybrzeżnych wodach morskich.

Siedlisko lęgowe: gniazduje nad jeziorami w warunkach zbliżonych do gagoła, również zakłada gniazda w dziuplach drzew.

Siedlisko pozalęgowe: zimuje w Polsce nad morzem, na zalewach i jeziorach przybrzeżnych lub nad rzekami i jeziorami północnej części kraju.

Zachowanie i ekologia

Gniazduje w pojedynczych parach w lesistych jeziorach oraz nad rzekami i starorzeczami. Po okresie lęgowym towarzyski, formuje zwykle niewielkie grupki i stada od kilku do kilkudziesięciu osobników, ale może także gromadzić się w ogromne stada dochodzące do 10 tysięcy osobników. Odżywia się rybami chwytanymi podczas nurkowania, żeruje w dzień, a na noc

Bielaczek, samica

gromadzi się w większych skupieniach w noclegowiskach.

Warto wiedzieć

Zazwyczaj bielaczka można zaobserwować w niewielkich stadach lub pojedynczo,

często w towarzystwie gagołów lub innych traczy. Większe koncentracje znajdują się na zalewach przybrzeżnych, gdzie w miarę regularnie można obserwować stada liczące od kilkudziesięciu do kilkuset osobników.

Bielaczek, samiec

■ Nurogęś, samica w locie

NUROGĘŚ A L

Mergus merganser (Linnaeus, 1758); ang. *Goosander*

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: szlachar

Rozpoznawanie

Duża kaczka o wydłużonym kształcie, większa od krzyżówki, z długim zagiętym na końcu dziobem. Występuje wyraźny dymorfizm płciowy. Samiec w szacie godowej ma czarną głowę z zielonkawym połyskiem, pierś i spód ciała biały, często z różowym nalotem, wierzch ciała ciemny. Samica szarobrzowa z rudą głową, wyraźnie odgraniczoną od jasnoszarej piersi.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: szeroko rozpowszechniony w strefie lasów półkuli północnej; gniazduje również w Polsce, głównie w północnej części kraju w strefie pojezierzy i w dolinach rzecznych.

Siedlisko lęgowe: gniazduje nad rzekami, jeziorami, głównie mezotroficznymi i oligotroficznymi, w otoczeniu lasów.

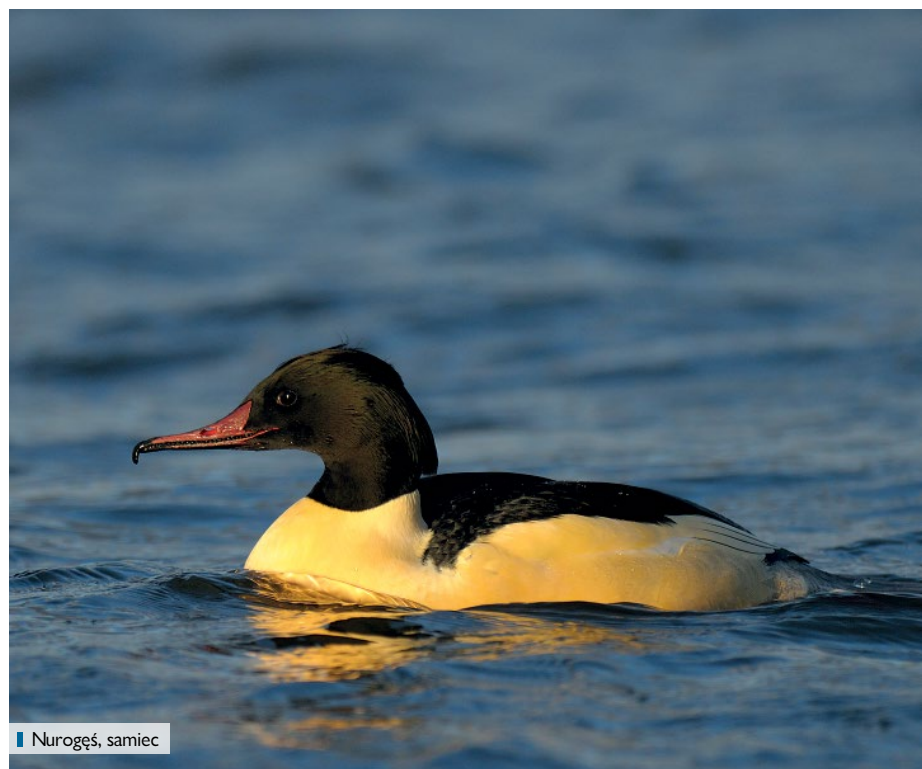
Siedlisko pozalęgowe: po okresie lęgów ptaki przemieszczają się na większe zbiorniki wodne, zarówno słodkowodne, słonawe zalewy przy morskie, estuaria, jak i otwarte wody morskie.

Zachowanie i ekologia

Gatunek migrujący. Na gniazdo wybiera różne miejsca, w tym m.in. dziuple drzew, wykroty, sterty kamieni lub gałęzi, nieużytkowane obiekty nad jeziorami, takie jak domki, skrzynie, stare łodzie, chętnie zasiedla również duże budki lęgowe.

Warto wiedzieć

W ostatnich latach obserwuje się sukcesywny wzrost liczebności europejskiej populacji nurogęsi, nie jest on jednak tak spektakularny, jak w przypadku populacji gągoła.

■ Nurogęś, samiec

SZLACHAR

Mergus serrator (Linnaeus 1758); ang. *Red-breasted Merganser*
Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae
Gatunki podobne: nurogęś

Rozpoznawanie

Szlachar jest nieco mniejszy, ma delikatniejszą i bardziej wysmukłą budowę niż nurogęś. Samiec ma czarną głowę, na szyi jasną obrzeżę oddzielającą ciemną, brązowo kreskowaną pierś, reszta ciała jest ubarwiona podobnie do nurogęsi. Cechą rozpoznawczą samicy oprócz smuklejszej sylwetki jest czerwone oko oraz brak wyraźnego oddzielenia rudej głowy od szyi i piersi, kolor rudy stopniowo przechodzi w szarawą barwę piersi.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: podobnie jak nurogęś, gatunek szeroko rozpowszechniony na półkuli północnej, jednak zasięg występowania przesunięty dalej na północ w stosunku do obszaru, jaki zasiedla nurogęś. **Siedlisko lęgowe:** gniazduje na terenach zbliżonych do obszarów wybieranych przez nurogęś, preferuje czyste, przejrzyste jeziora oligotroficzne i mezotroficzne, na których żeruje, zwykle wybiera jeziora otoczone lasami.

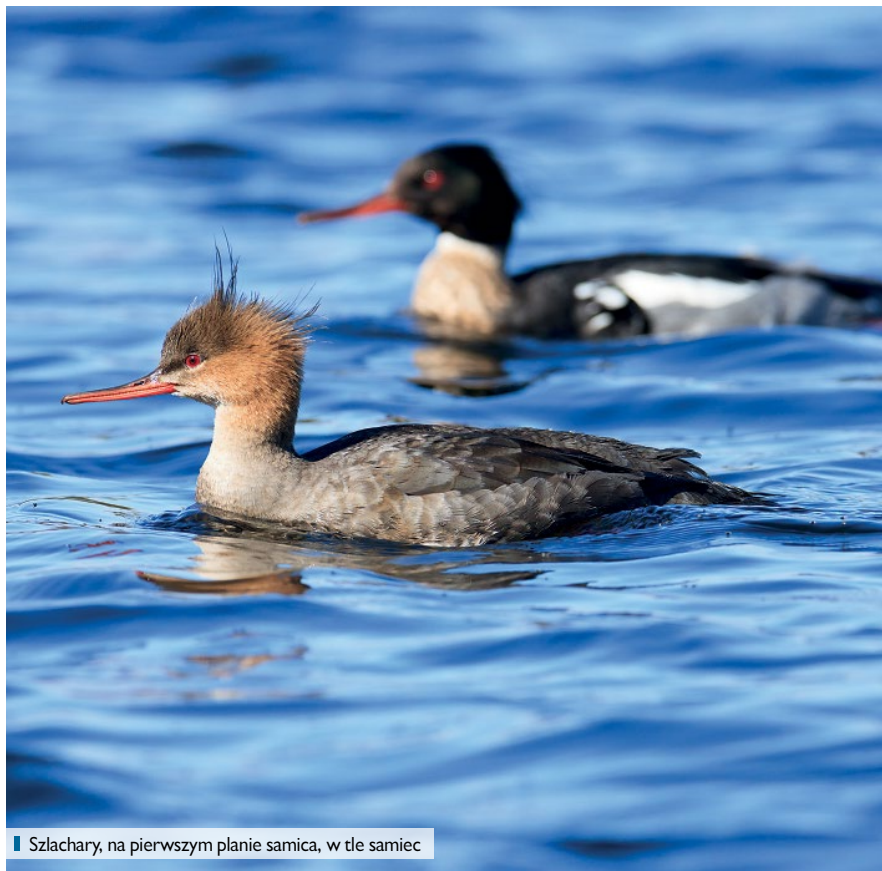
Siedlisko pozalęgowe: w okresie pozalęgowym przebywa głównie na przybrzeżnych wodach morskich, wtedy można obserwować grupki ptaków i większe stada na wybrzeżu Bałtyku.

Zachowanie i ekologia

Większość populacji migruje, jednak małe frakcje pozostają osiadłe. Bardzo towarzyski w ciągu całego roku, w okresie lęgowym często tworzy kolonie. Po rozpoczęciu inkubacji przez samice, samce gromadzą się w osobne stada. Po wychowaniu młodych na zimowiskach powstają mieszane stada samców i samic, odbywają się toki i formowanie par, które wspólnie wędrują na tereny lęgowe.

Warto wiedzieć

W Polsce obecnie nie gniazduje, w latach 90. XX wieku wymarła szczątkowa populacja na Pomorzu, ostatnie stanowiska lęgowe znajdowały się na jeziorach Wdzydzkich i Raduńskich.

Szlachary, na pierwszym planie samica, w tle samiec

Szlachar, samiec

KAMIENIUSZKA A z

Histrionicus histrionicus (Linnaeus, 1758); ang. *Harlequin Duck*

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*

Gatunki podobne: samiec bardzo charakterystyczny, samica przypomina samicę łodówki

Rozpoznawanie

Średniej wielkości kaczka nurkująca, wyraźny dymorfizm płciowy, samiec wielobarwnie upierzony, barwy białe kontrastują z ciemnymi, czarnymi i odcieniami ciemnego granatu, boki ciała pomarańczowe. Samica brązowa, z rozjaśnieniem na przedniej części głowy i jasną kropką na pokrywach usznych.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: główny zasięg występowania obejmuje wschodnie obszary Syberii, od jeziora Bajkał do Kamczatki, oraz Alaskę i północne obszary Kanady, gniazduje również na Islandii, Grenlandii i północnych obszarach zachodniego wybrzeża Ameryki Północnej.

Siedlisko lęgowe: preferuje szybko płynące, zimne strumienie i większe rzeki, w okresie lęgowym żeruje nawet na małych ciekach wysoko w górach.

Siedlisko pozalęgowe: przybrzeżne wody morskie w pobliżu śródlądowych terenów lęgowych, czasem większe zbiorniki śródlądowe.

Zachowanie i ekologia

Gatunek częściowo migrujący, zwykle na krótkie dystanse – na zimowanie przemieszcza się na pobliskie łęgowskom obszary morskie. Dłuższe migracje odbywają populacje syberyjskie, gniazdujące w okolicach Bajkału i na wschód od rzeki Leny, a zimujące na Morzu Ochockim i na wybrzeżach Japonii. Cykl życiowy można

Kamieniuszka, samica

przyporównać do łososia, na lęgi podąża wzdłuż rzek i strumieni, czasem aż do ich źródeł, niekiedy gniazduje w pobliżu tarlisk łososia, gdzie prawdopodobnie żywi się jego ikrą. Na okres pozalęgowy przemieszcza się zwykle na przybrzeżne wody morskie.

Warto wiedzieć

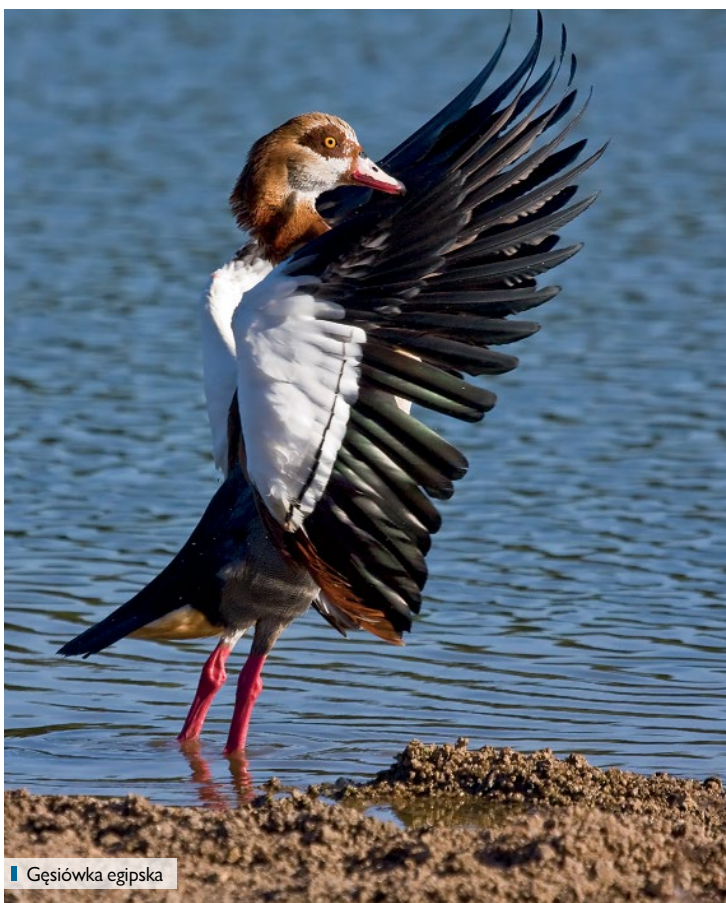
Kamieniuszka jest gatunkiem nieodbywającym dalekich wędrówek, dlatego zaobserwowanie jej w Polsce należy do wyjątkowych rzadkości. Zalicza się do ekstremalnie rzadkich gatunków w Polsce, stwierdzono ją w kraju mniej niż pięć razy.

Kamieniuszka, samiec

I Gęsiówki egipskie, w środku czajka

I Gęsiówka egipska

GĘSIÓWKA EGIPSKA CIZ

Alopochen aegyptiaca (Linnaeus, 1766); ang. *Egyptian Goose*

Rząd: blaszkodziobe *Anseriformes*, rodzina: kaczkowate *Anatidae*

Gatunki podobne: kazarka

Rozpoznawanie

Brak dymorfizmu płciowego. Jest to duży ptak, zbliżony wielkością do gęsi białoczelnej i sylwetką przypominający gęś. Ma długie nogi. W ubarwieniu dominuje brąz, wokół oka ciemniejsza rozmyta plama tworząca rodzaj maski, w locie dobrze widoczna biała plama na skrzydłach od góry, lotki drugorzędowe ciemnozielone.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: naturalny zasięg ogranicza się do Afryki Subsaharyjskiej, natomiast w Europie Zachodniej, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Holandii i Belgii wytworzyła stabilne populacje wywodzące się od ptaków pochodzących z niewoli. W ostatnich latach gniazduje także w Polsce.

Siedlisko lęgowe: w subtropikalnej Afryce gniazduje nad słodkowodnymi jeziorami i rzekami, zasiedla także tereny znajdujące się na dużych wysokościach w górach. W Europie zaadaptowała się do różnych warunków, gniazduje w parkach

z jeziorami, ale również na terenach naturalnych i półnaturalnych, jak różnego rodzaju mokradła, rozlewiska i zwirownie.

Siedlisko pozalęgowe: gatunek zwykle osiadły, przemieszcza się na niewielkie odległości, zasiedlając podobne biotopy jak w okresie lęgowym.

Zachowanie i ekologia

W okresie lęgowym terytorialna, poza nim towarzyska, łączy się w małe grupki, czasem większe stada. W okresie pozalęgowym tokuje grupowo i łączy się w pary, w tym czasie występują częste zachowania agresywne, głównie pomiędzy samcami, ale także pomiędzy samicami; podczas tego okresu jest głośna.

Warto wiedzieć

W obszarze naturalnego zasięgu występowania w Afryce gatunek zmniejsza liczebność, głównym zagrożeniem są polowania. Jest uważana za szkodnika upraw rolnych, w mniejszym stopniu poluje się na nią również dla sportu.

Tadorna tadorna (Linnaeus, 1758); ang. *Common Shelduck*

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: brak

Rozpoznawanie

Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego, samiec zwykle nieco większy. Ptak bardzo łatwy do rozpoznania, nie do pomylenia z żadnym innym gatunkiem. Biorąc pod uwagę sylwetkę stanowi jakby ogniwo pośrednie między kaczką a gęsią. Kontrastowo ubarwiony, biało-rdzawo-czarny, czarna głowa i część szyi połyskujące zielonkawo, dziób jaskrawoczerwony, u samca wyraźna czerwona narośl na dziobie, której samica nie ma.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gatunek palearktyczny, w Europie i północnej Afryce występuje w rozproszeniu, głównie wzdłuż wybrzeży, zwarty zasięg obejmuje duże obszary umiarkowanej strefy stepów Azji, ciągnąc się od Ukrainy do Mongolii.

Siedlisko lęgowe: związany z terenami piaszczystymi, na lęgowiska często wybiera zwirownie, występuje również na słabo uczęszczanych przez ludzi terenach

piaszczystych wybrzeży morskich i piaszczystych skarp dużych rzek.

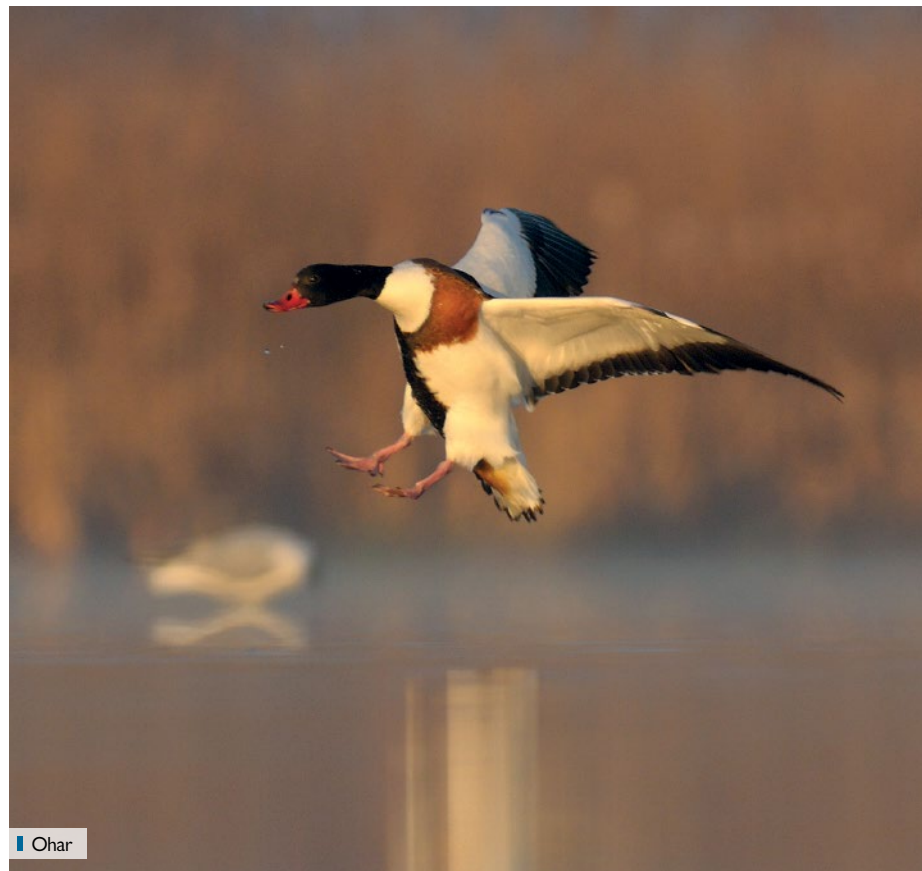
Siedlisko pozalęgowe: nadmorskie słone łąki, estuaria dużych rzek, obszary przybrzeżnych pływów morskich.

Zachowanie i ekologia

W zależności od miejsca gniazdowania wędruje na duże odległości, krótkie dystanse lub jest osiadły. Nawet europejskie osiadłe populacje odbywają wędrówki na pierzowiska. W okresie lęgowym gniazduje w pojedynczych parach lub przy odpowiednich warunkach tworzy luźne, niewielkie kolonie. Poza okresem lęgowym zwykle przebywa w grupach lub większych stadach.

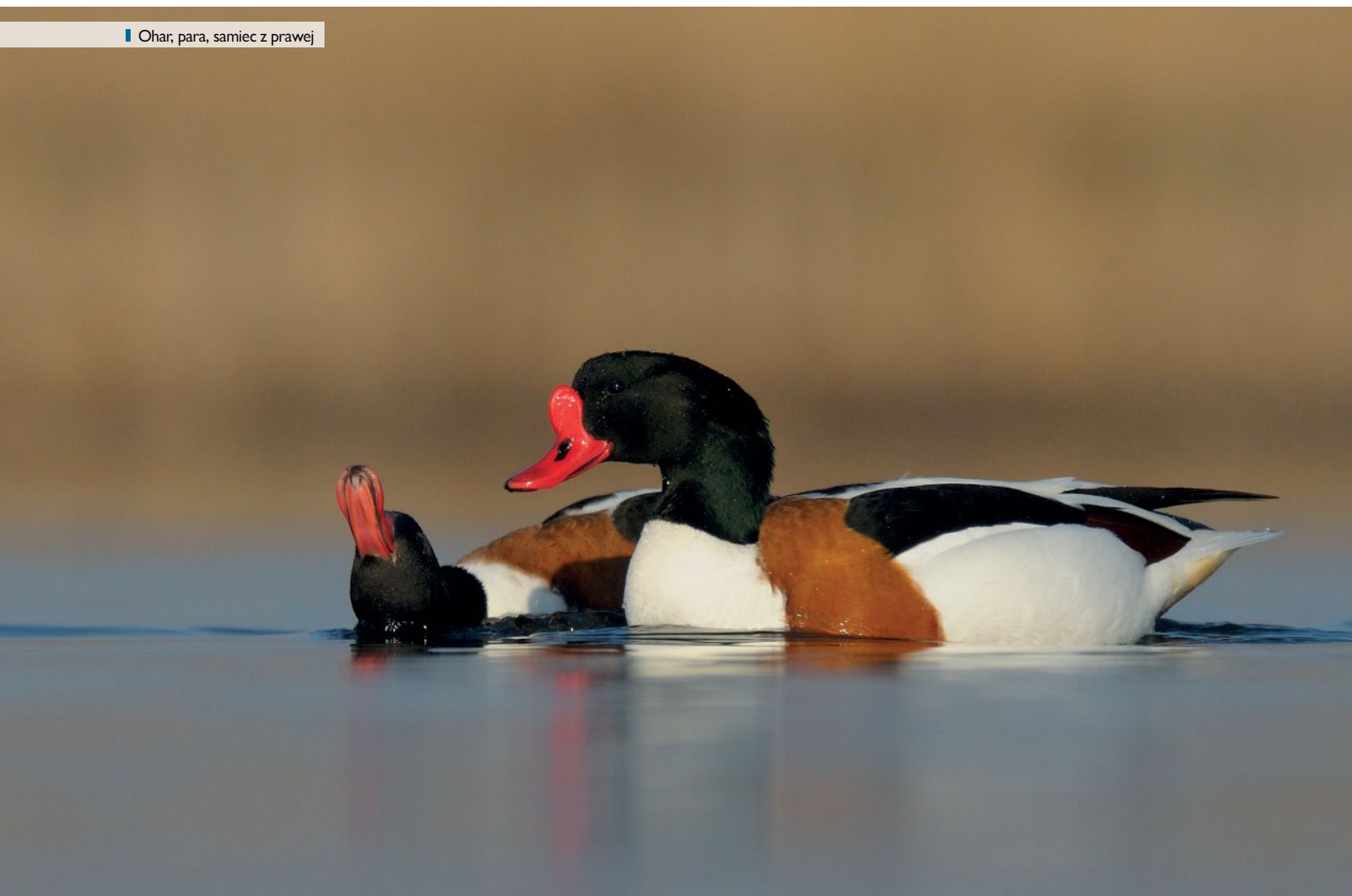
Warto wiedzieć

Gniazdo zakłada w norze lub w innych miejscach, takich jak stare barki, nieużywane budynki, a nawet pozostawione z zeszłego roku duże baloty sprasowanego siana.

Ohar

Ohar; para, samiec z prawej

■ Kazarka rdzawa

KAZARKA RDZAWA

Tadorna ferruginea (Pallas, 1764); ang. Ruddy Shelduck

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: gęsiówka egipska

Rozpoznanie

Między płciami nieznaczny dymorfizm, samiec zwykle nieco większy, w okresie lęgowym ma na szyi czarną obrozę. Z wyglądu przypomina małą gęś, sylwetką i wielkością zbliżona do ohara, kolorystyką podobna do gęsiówki egipskiej, od której odróżnia się brakiem ciemnej masy wokół oka, czarnymi dziobem i nogami oraz odmienną tonacją ubarwienia, która wchodzi w pomarańcz.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: główny zasięg obejmuje południowo-wschodnią Europę, południową i środkową Azję, występuje również w Afryce Północnej i Północno-Wschodniej.

Siedlisko lęgowe: wybiera bardzo różne siedliska, zarówno morskie, jak i śródlądowe, jak np. wybrzeża mórz i jezior, słone laguny, bagna, rzeki, stawy, występuje również wysoko w górach, nawet do 5000 m n.p.m. w górach Pamiru.

Siedlisko pozalęgowe: różnego rodzaju zbiorniki z płytką wodą, rzeki, zwykle większe niż w okresie lęgowym.

Zachowanie i ekologia

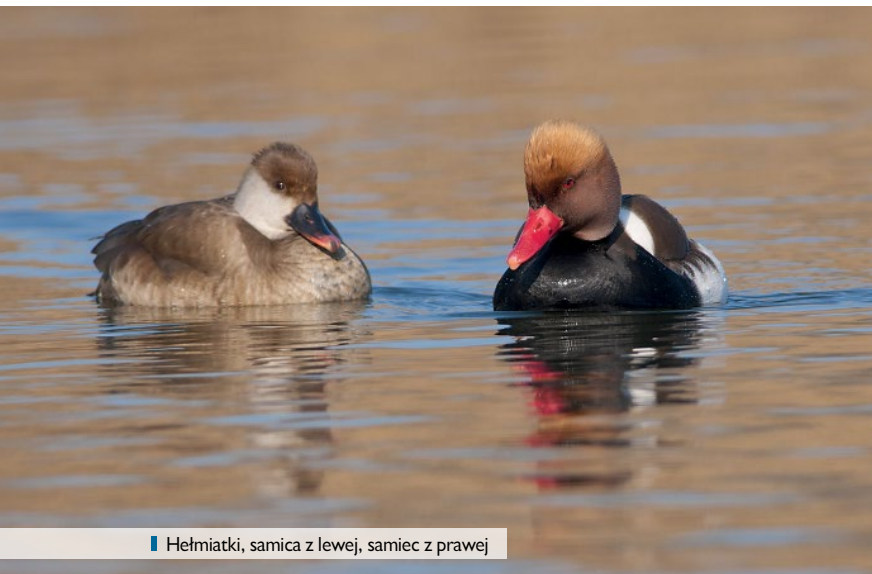
Azjatycka populacja jest wędrowna, niektóre populacje, szczególnie afrykańskie – osiadłe, ale nawet te odbywają lokalne wędrówki w poszukiwaniu dogodnych terenów żerowiskowych. W okresie lęgowym zwykle gniazduje w pojedynczych parach, ale w odpowiednich warunkach tworzy niewielkie kolonie. Po okresie lęgowym towarzyska, tworzy wtedy zgrupowania, a czasem nawet kilkudziesięczne stada.

Warto wiedzieć

Kazarka to gatunek często hodowany jako ptak ozdobny w parkach i ogrodach w Europie. Osobniki widywane w Polsce są najczęściej uciekinierami z takich hodowli, chociaż mogą się również pojawiać ptaki dzikie.

■ Kazarki rdzawe

Hełmiatki, samica z lewej, samiec z prawej

HEŁMIATKA

Netta rufina (Pallas 1773); ang. Red-crested Pochard

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: głowienka, ogorzałka

Rozpoznawanie

Wyraźny dymorfizm płciowy. Duża kaczka, wielkości krzyżówki, samiec z dużą okrągłą głową w kolorze rdzawym i długim czerwonym dziobem, pierś i tył ciała czarne, boki szarawobrazowe. Samica jasnopłowoszara, z ciemniejszym wierzchem głowy i jaśniejszym policzkiem. Zarówno u samca, jak i samicy w locie widoczny szeroki pasek skrzydłowy.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: zwarty zasięg występowania znajduje się w strefie stepów Azji i rozciąga się od Kazachstanu do Mongolii; w Europie i Afryce Północnej bardzo rozproszona.

Siedlisko lęgowe: płytkie, eutroficzne zbiorniki wodne z pasem szuwaru, w którym gniazduje.

Siedlisko pozalęgowe: większe zbiorniki wodne, jeziora i estuaria.

Hełmiatka, samiec

Zachowanie i ekologia

Hełmiatka jest kaczką nurkującą, jej pokarm stanowią głównie rośliny zdobywane pod wodą, co jest nietypowe dla tej grupy, żywiącej się zwykle bezkręgowcami wodnymi. Nietypowe również dla kaczek są zaloty hełmiatki, samiec przynosi i przekazuje samicy zdobyty pokarm. W okresie lęgowym terytorialna, ale w dogodnych

warunkach gniazda mogą być usytuowane blisko siebie (w odległości 30 m). Po okresie lęgowym na zimowiskach towarzyska.

Warto wiedzieć

W Polsce hełmiatka jest ptakiem skrajnie nielicznie lęgowym, gniazduje w kilku izolowanych stanowiskach, m.in. na stawach w dolinie górnej Odry.

Hełmiatki w locie, cztery samce i samica (pierwsza z lewej)

GŁOWIENKA A L

Aythya ferina (Linnaeus, 1758); ang. Pochard

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: hełmiatka, ogorzałka

Rozpoznawanie

Kaczka nurkująca, podczas żerowania co chwilę zanika pod wodą. Występuje dymorfizm płciowy. Samiec ma kasztanowordząwą głowę, czarne pierś, ogon, podogonie i kuper, natomiast brzuch, wierzch ciała i skrzydła jasnoszare. Samica jednolicie ubarwiona, w odcieniach szarości, brązu i żółtego. Głowienka odznacza się charakterystycznym wydłużonym kształtem głowy ze spadzistym czołem łagodnie przechodzącym w dziób.

Zasięg geograficzny i siedlisko

Zasięg geograficzny: gniazduje na większości obszaru strefy umiarkowanej Eurazji, zimuje w Europie Zachodniej, Afryce Północnej i Wschodniej, Azji Południowej i Japonii. **Siedlisko lęgowe:** gniazduje nad różnego rodzaju eutroficznymi zbiornikami wodnymi z występującym lustrem wody.

Siedlisko pozalęgowe: w okresie przelotów gromadzi się w stada, często mieszane z innymi gatunkami z rodzaju *Aythya*.

Zachowanie i ekologia

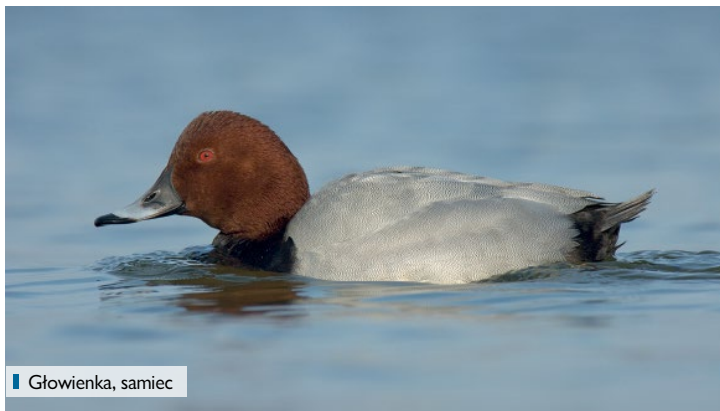
Populacje północne są typowo wędrowne, podczas gdy populacje z południa zasięgu, głównie te europejskie – osiadłe. Ptaki gniazdują zwykle w pojedynczych parach, w korzystnych warunkach, np. na wyspach z kolonią mew, mogą tworzyć większe zgrupowania gniazd, po okresie lęgowym następuje okres pierzenia, kiedy ptaki tracą zdolność do lotu, wtedy łączą się w stada, w stadach też przebywają w okresie pozalęgowym.

Warto wiedzieć

Jest to gatunek, który szczególnie upodobał sobie stawy rybne, na których miejscami jest liczniejszy od krzyżówki.

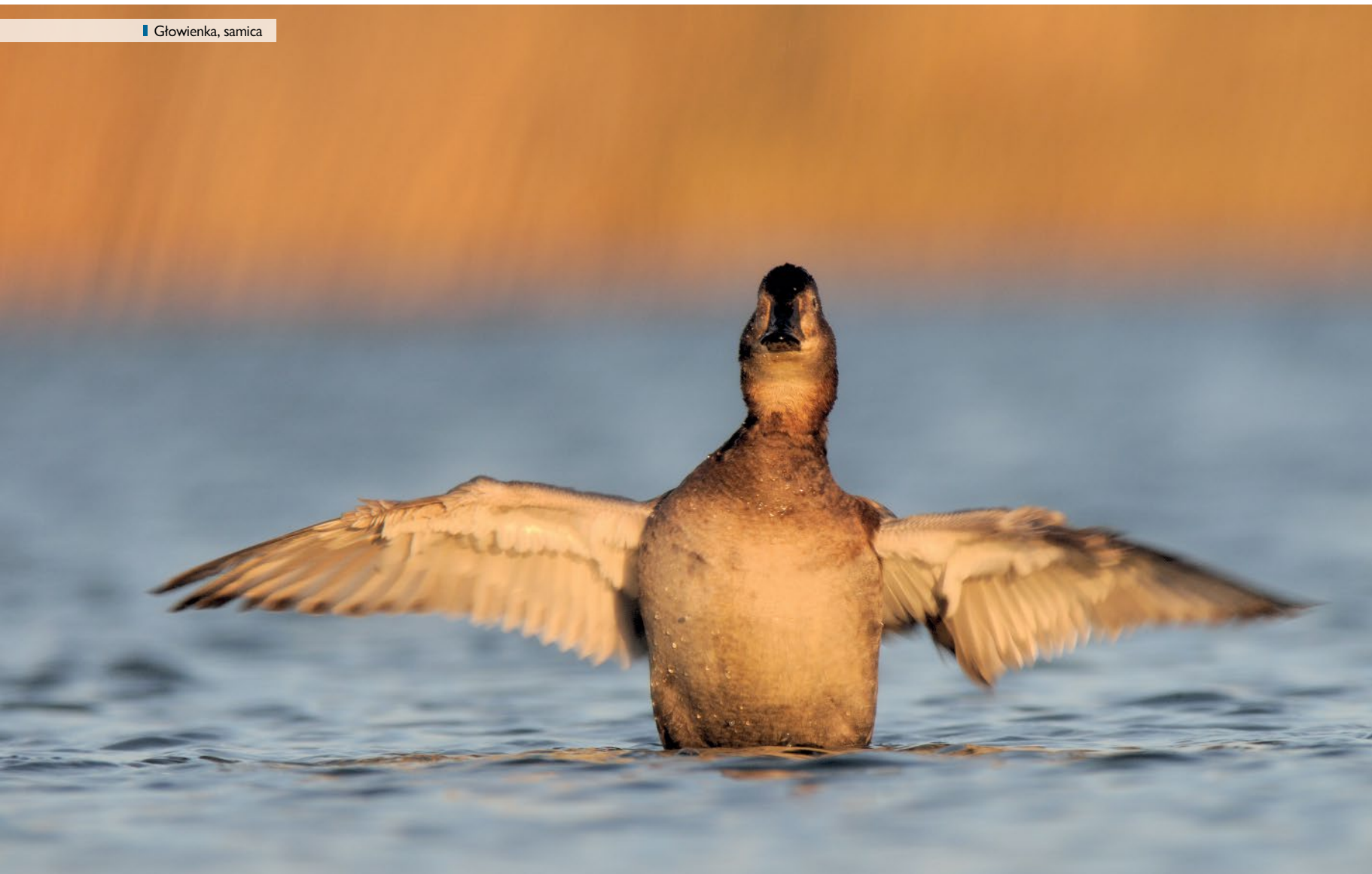

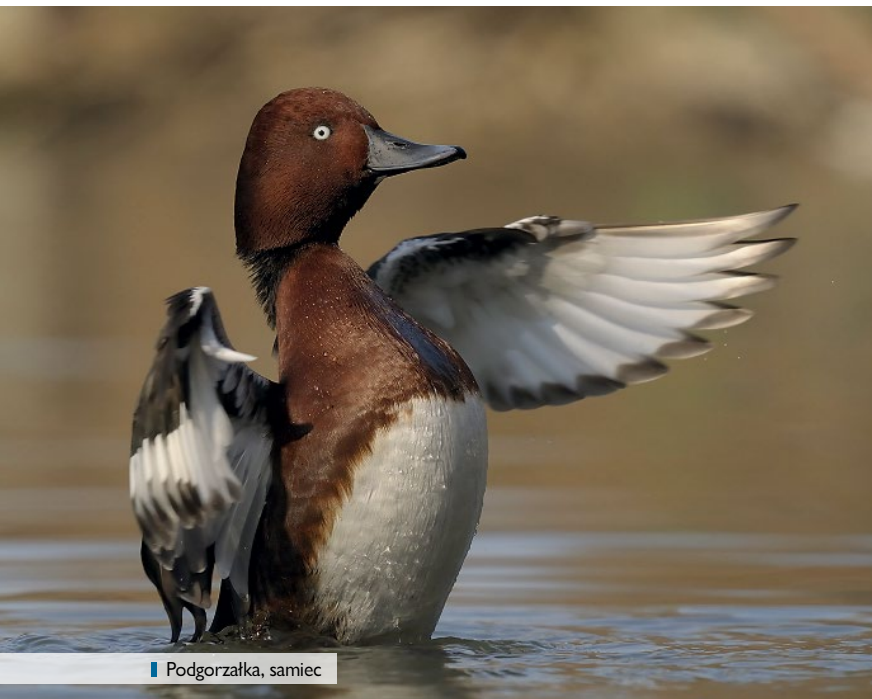
Głowienka, samica

Głowienka, samiec

Głowienka, samica

Podgorzałka, samiec

PODGORZAŁKA A I

Aythya nyroca (Güldenstadt, 1770); ang. *Ferruginous Duck*

Rząd: blaszkodziobe Anseriformes, rodzina: kaczkowate Anatidae

Gatunki podobne: czernica, głowienka, ogorzałka

Rozpoznawanie

Niezbyt wyraźny dymorfizm płciowy, samiec ma nieco bardziej wyraziste odcienie brązu. Najmniejsza spośród europejskich kaczek z rodzaju *Aythya*, rozpoznaje się ją po charakterystycznym trójkątnym kształcie głowy i białym podogoni. W locie widoczny biały brzuch i szeroki pasek skrzydłowy.

Warto wiedzieć

Podgorzałka była jednym z najszybciej zanikających gatunków ptaków w Polsce, jeszcze pod koniec lat 80. XX wieku jej liczebność szacowano na 400–500 par, podczas gdy obecnie jest skrajnie nieliczna, choć w ostatnich kilku latach daje się zauważyć umiarkowany wzrost liczebności.

Zasięg geograficzny i siedlisko

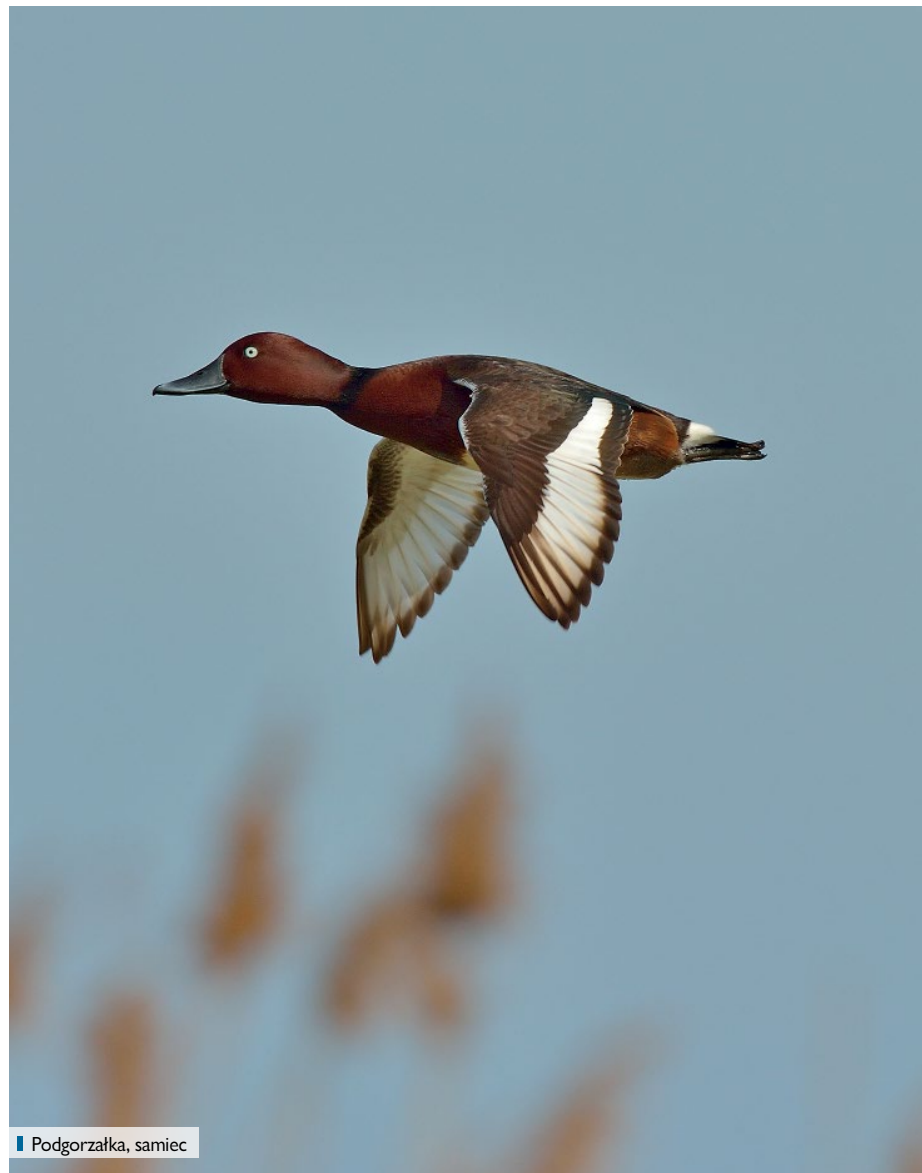
Zasięg geograficzny: zasiedla środkowo- i południowo-wschodnią Europę oraz tereny podmokłe stepowej części Azji od Kazachstanu po Mongolię. Zimuje w Afryce, na południe od Sahary, oraz w Azji Południowej.

Siedlisko lęgowe: różnego rodzaju eutroficzne zbiorniki wodne, podobnie jak głowienka preferuje stawy rybne.

Siedlisko pozalęgowe: podobne jak w okresie lęgowym, część obszarów lęgowych położonych na południu zasięgu pokrywa się z obszarami zimowisk

Zachowanie i ekologia

Gatunek częściowo wędrowny, populacje południowe osiadłe, północne – wędrowne. Przez większość roku mniej towarzyska niż inne grążycy, w okresie pozalęgowym często spotykana pojedynczo lub w małych grupkach po kilka osobników. Na obszarach, gdzie występuje licznie, gniazduje grupowo w bezpiecznych miejscach, takich jak kolonie mew na wyspach, na innych obszarach – w pojedynczych parach. W jej jadłospisie, w przeciwieństwie do innych grążyc, dominuje pokarm roślinny.

Podgorzałka, samiec

Podgorzałka, samiec